

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА

М. О. Шабанов

ПОЛІТИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

ОДЕСА
ОНУ
2017

УДК 32:522(075.8)
Ш123

Рекомендовано до друку Методичною Радою Одеського
національного університету імені І. І. Мечникова.
Протокол № 3 від 15.12.2016 2016 р.

Рецензенти:

С. І. Ростецька, кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного університету імені К. Д. Ушинського;

І. М. Милосердна, кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія»;

Н. І. Кадук, кандидат політичних наук, доцент кафедри євроінтеграції ОРІДУ НАДУ при Президентові України.

Шабанов М. О.

Ш123 Політична антропологія : навчально-методичний посібник /
М. О. Шабанов. – Одеса : Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2017. – 130 с.
ISBN 978-617-689-234-2

Навчально-методичний посібник розроблений з метою забезпечення дисципліни «Політична антропологія» навчання студентів галузі знань 052 – Політологія. Представлено матеріали, які розкривають історичні та сучасні особливості розвитку політичних інститутів і процесів, архаїчні компоненти політичної влади, а також інформують студентів про політичну антропологію як галузь наукової діяльності.

Для прискорення засвоєння матеріалу наданий детальний опис структури курсу, сучасних вимог до вивчення та аналізу.

Для студентів та викладачів вищих навчальних закладів галузі політологія.

УДК 32:522(075.8)

ISBN 978-617-689-234-2

© Шабанов М. О., 2017

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ТЕМАТИЧНО-ЗМІСТОВНА ЧАСТИНА КУРСА	7
<i>ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ ПОЛІТИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ.....</i>	<i>7</i>
<i>ТЕМА 2. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ.....</i>	<i>28</i>
<i>ТЕМА 3. БІОЛОГІЧНІ ОСНОВИ НЕРІВНОСТІ ТА ВЛАДИ.....</i>	<i>39</i>
<i>ТЕМА 4. КУЛЬТУРНІ ОСНОВИ НЕРІВНОСТІ ТА ВЛАДИ</i>	<i>49</i>
ТЕМА 5. ВЛАДА І ЛІДЕРСТВО В ТРАДИЦІЙНИХ СОЦІУМАХ	54
ТЕМА 6. ВЛАДА І ЛІДЕРСТВО В ПЕРВІСНИХ СУСПІЛЬСТВАХ	65
ТЕМА 7. ПОХОДЖЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВИ.....	72
ТЕМА 8. ВЛАДА У ДОІНДУСТРІАЛЬНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЯХ.....	81
ТЕМА 9. ПОЛІТИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ І СУЧАСНІСТЬ	88
ВКАЗІВКИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ	102
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ МОДУЛЬНИХ РОБІТ	112
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	119
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.....	126

ВСТУП

Політико-антропологічний напрямок вітчизняної політичної науки сьогодні залишається досить новим і неструктурованим. Спорідненість та багатоаспектність соціально-політичного знання створює прецедент необхідності аналізу нетрадиційного погляду на політичні процеси та інститути у додержавний (потестарний) та сучасний період. Політична антропологія сьогодні – це поєднання декількох наукових парадигм, використання всіх форм знання та спроби систематизації всіх проявів політичної природи людини та людських спільнот. Вивчення первісних та традиційних суспільств надає необхідний дослідницький матеріал для здійснення аналізу політичного процесу сьогодення. Завдяки міждисциплінарному характеру політантропологія відкриває цілий комплекс аналітичних проблем, що потребують відповідного вирішення.

Метою курсу «Політична антропологія» є знайомство студентів з основами дисципліни, а саме механізмів та інститутів влади й соціального контролю у доіндустріальних та посттрадиційних суспільствах.

Програма курсу складена з метою ознайомити студентів відділення політологія з усіма основними напрямками політичної антропології та основними парадигмами та підходами, які застосовуються в цій науці. В курсі представлені концептуальні проблеми політичної антропології та визначені її місце й значення в загальній системі політичних наук.

Завдання курсу. Завданнями курсу «Політична антропологія» є навчити студентів відділення політології:

– розуміти місце і значення політичної антропології в системі політичних наук;

– зрозуміти взаємозв'язок політичної антропології з іншими політологічними дисциплінами при аналізі політичних відносин;

знати основні сучасні точки зору на предмет політичної антропології; основні теорії політичної антропології, наукові категорії тощо.

вміти користуватися теоретико-методологічним інструментарієм сучасної політичної антропології, правильно використовувати понятійно - категоріальний апарат політичної антропології під час своєї професійної діяльності; виділяти теоретичні і прикладні, ціннісні та інструментальні компоненти політичної антропології; орієнтуватися у проблемному полі цієї наукової дисципліни, окремих аспектах проблемного поля тощо.

Знання, уміння і навички, які повинні придбати студенти в результаті вивчення дисципліни:

В результаті освоєння курсу *«Політична антропологія»* студенти повинні знати:

- особливості змісту основних категорій політичної антропології;
- особливості антропологічного підходу в політичній науці;
- сучасні напрямки політичної антропології;
- основні наукові і практичні проблеми політичної антропології.
- архаїчні прояви влади у сучасних суспільствах.

За підсумками вивчення курсу студенти повинні вміти:

- розпізнавати і творчо використовувати політикоантропологічні концепції;
- використовувати антропологічні знання при аналізі проблем політики;

- визначати специфіку політичного середовища і діяльності людини «політичної»;
- характеризувати витoki влади, основні риси її організації в традиційних соціумах;

Структура дисципліни **«Політична антропологія»** передбачає наступні види організації навчального процесу:

лекційні заняття як основна форма занять;

семінарські та практичні заняття;

консультація;

самостійна робота студентів.

В ході вивчення дисципліни **«Політична антропологія»** студент повинен прослухати курс лекцій, відвідувати практичні заняття, займатися індивідуально. Особливе місце в оволодінні даними курсом відводиться самостійній роботі.

ТЕМАТИЧНО-ЗМІСТОВНА ЧАСТИНА КУРСА

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ ПОЛІТИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Антропологія – універсальна наука про людину. Політична антропологія - частина антропологічної науки, що займається вивченням становлення і розвитку механізмів соціального контролю. Предмет і об'єкт політичної антропології. Методи політичної антропології. Політична антропологія та інші соціальні та гуманітарні науки: взаємозв'язок і відмінності в предметі і методи дослідження.

Культурна і соціальна антропологія. Формалізм, субстантивизм і марксизм. Принципові відмінності політичних відносин в індустріальних і неіндустріальних товариствах: речові і особисті стосунки, багатство і престиж, товар і дар. Роботи М. Мосса про дарообмін. Феномен потлача. Б. Малиновський. Реципрокація. Редистрибуція.

Основні поняття: антропологія, соціальна (культурна) антропологія, політична антропологія, політична влада, політична культура.

План

1. Політична антропологія як частина антропологічної науки
2. Предмет та об'єкт політичної антропології
3. Методи політичної антропології. Функції політичної антропології.
4. Політична антропологія в системі соціальних наук.

Реферати

1. Політична антропологія як частина антропологічної науки.
2. Предмет вивчення політичної антропології.

3. Методологічні підходи та парадигма політичної антропології.
4. Методи політичної антропології.
5. Сучасна політична антропологія: концептуальні засади існування.

Відповідь на **перше питання** слід починати з того, що *політичну антропологію* прийнято розглядати як окрему наукову дисципліну в межах соціальної антропології. Предметом соціальної і фізичної антропології є антропосоціогенез, тобто, вивчення людського роду з самого початку його існування. Предметна царина є досить дискусійною. Згідно видатному французькому антропологу та філософу К. Леві-Стросу, антропологічну науку традиційно розділяють на дві великі частини: фізичну антропологію, яка вивчає утворення та еволюцію людських рас та культурну або соціальну антропологію, яка вивчає господарський устрій, звичаї, традиції та ритуали доіндустріальних народів, а також їх соціальні структури та владні відносини. Соціальна антропологія охоплює антропологічно зорієнтовані концепції соціальної життєдіяльності.

Намагаючись вивести явища суспільного життя з природи людини, представники соціальної антропології вивчають проблеми соціуму як сумісного буття, як культурну спадкоємність і зв'язок між генераціями, як соціальні інституції, поведінку і цінності, як соціальні конфлікти. Розподіл на соціальну та культурну антропології також визначає приналежність до британської (соціальної) або американської (культурної) традиції у науковому дослідженні та побудові теоретичних концепцій.

Даний розподіл загалом має досить умовний характер. Між ними є деяка різниця. Якщо британські антропологи розглядають культуру як складову частину людського суспільства, то їх заокеанські колеги слідом за Л. Уайтом вважають, що соціальність властива не тільки людям, а й вищим тваринам. Відповідно цілий ряд аналогій закономірно входять до

царини саме американської культурної антропології. В цілому до переліка наукових доробків з проблематики соціальної та культурної антропології, як основи антропології політичної, відносяться класичні праці Л. Г. Моргана, Д. Фрезера, А. Р. Редкліфа – Брауна, Е. Вестермарка, Б. Малиновського, Ф. Боаса, К. Леві – Стросса, Е. Еванса-Прітчарда, Р. Лоуї, У. Макліда, Л. Уайта, М. Фріда, Ж. Баланд'є, М. Блока і т. д.

Друге питання питання присвячене предмету політичної антропології як науки та навчальної дисципліни. В сучасних умовах репрезентовано щонайменше чотири базових розуміння політичної антропології: 1) соціально-антропологічне, яке передбачає вивчення специфіки конституювання інституційної основи соціальних та політичних принципів та механізмів у суспільстві на різних етапах еволюційного розвитку. частиною власне антропологічного підходу є підхід соціально-антропологічний.

Він також є контекстним, зважаючи звичайно на місце складання теорії та остаточного закріплення базових її положень. Надважливим для даного підходу є аналіз первіснообщинного ладу. Об'єктами для вивчення стають: 1) рід, перш за все як історична спільність людей, поєднаних кровно-родинними і певними господарськими зв'язками, необхідністю захисту загальних інтересів. Він є невід'ємною складовою частиною племені; 2) плем'я як економічна й кровно-родинна спільність людей, яка складається з кількох родів. Воно характеризується єдністю території, економічним життям (спільним виробництвом, розподілом і споживанням, володінням засобами виробництва), кровно-родинними зв'язками, спільністю мови, духовної культури — звичаїв, традицій, вірувань, а також психології й самосвідомості, що фіксувалося в етнонімі (самоназві); 3) народність як особлива економічна і соціально-етнічна спільність, переважно рабовласницького періоду й доби феодалізму. Історично вона

формувалася двома шляхами: по-перше, на ґрунті етнічно однорідного матеріалу, союзу кількох племен (наприклад, стародавні греки); по-друге, змішуванням кількох чи багатьох етноплемінних спільностей (наприклад, формування французької народності); 4) нація, згідно з історико-матеріалістичним підходом, пов'язується із становленням капіталізму й буржуазного суспільства.

Головними ознаками нації є спільність економічних зв'язків, території, мови, особливостей культури, психології і самосвідомості. Культура нації розглядається як діалектична єдність загальнолюдського, соціально-класового і етнічно неповторного. Національна культура, психологія і самосвідомість мають соціально-класову диференційованість.; 2) політико-філософське, тобто уявлення про політичну антропологію як аналіз всіх без винятку проявів політичної природи людини, так званого *homo politicus*; 3) політико-біологічне, тобто виявлення біологічних принципів та законів політичної поведінки різноманітних спільнот; 4) політико-психологічне, як аналіз елементів соціальної та політичної поведінки людини та внутрішніх її мотивів.

Фактично представлені два окремі виміри розгляду політико-антропологічного підходу: 1) на рівні науки з відповідними доробками, що виникли як співвідношення соціологічних, історичних, антропологічних та етнографічних знань; 2) на рівні навчальної (на Заході - «академічної») дисципліни, тобто як, передусім, педагогічно адаптована система понять про явища, закономірності, закони, теорії, методи, інкорпорація яких у пострадянську систему освіти відбувалася досить довгий час з початку 90-х років XX століття.

Предметом вивчення для політичної антропології як науки та навчальної дисципліни виступають соціально-політичні процеси та інститути у додержавному (потестарному) суспільстві. **Антропологія**

політична - це антропологічна дисципліна, що вивчає політичну поведінку, політичні та владні інститути народів світу в історичній динаміці етнографічними методами.

Дана наукова дисципліна є кратологічною, тобто дослідницька увага концентрується навколо проблематики феномену влади у різноманітних умовах культурного середовища. Вивчаються та відповідно аналізуються протилежні аспекти, форми та типи влади. Через владну взаємодію та її розгляд існує спорідненість політичної антропології, політології та політичної соціології.

Політична антропологія оцінює владу за допомогою генетичного підходу, акцентуючи увагу на витоках влади у первісних та традиційних спільнотах. Вивчення та всебічний аналіз владних аномалій контекстно розкриває прадавні аспекти становлення людських спільнот. Владні аномалії у сучасному політичному та управлінському процесі, фактично є залишками певних архаїчних практик, що щмінилися впродовж історичного шляху еволюції, трансформувалися, виникла нова форма при збереженні достатньо архаїчного змісту.

Дискурс політичної антропології спирається на типологічний підхід та виокремлення «ідеальних типів». М. Вебер розрізняв два класу "ідеальних типів". Перший клас - "чисті ідеальні типи", наприклад: "господарство", "культура", "місто", "церква", які не обмежені ніякими просторово-тимчасовими рамками і можуть бути використані при дослідженні соціальної реальності в будь-якій точці земної кулі та в будь-яку історичну епоху. Другий клас - "генетичні ідеальні типи", наприклад: "феодалізм", "культура капіталізму", "середньовічне місто", "німецька протестантська церква", які обмежені рамками певного місця і конкретною історичною епохою. "Генетичний ідеальний тін" служить засобом виявлення одиничної зв'язку і використовується для вирішення

дослідницьких завдань істориками, "чистий ідеальний тип" - засобом виявлення постійного зв'язку використовується для вирішення дослідницьких завдань соціологами.

Політична антропологія як теорія не відміняє використання окремих елементів синергетичного підходу. Так за допомогою методології синергетичного підходу державно-правові явища досліджуються як системи, що самоорганізуються, виникнення і зміна яких ґрунтується на випадкових процесах, особливо в їх кризових, нестабільних станах. Понятійний апарат цього підходу складають поняття нерівноваги, кризи, еволюції, відхилення, імовірності випадку, самоорганізації, непередбачуваності, чинника порядку. Якщо розглядати людину як окрему систему що сам організується та приносить у політичний процес тенденції до розвитку то синергетика є надто важливою.

Також слід наголосити, що політична антропологія як теорія вже традиційно використовує такі категорії як «еволюція» та «криза». Та навіть категорію «еволюція», фактично, можливо вважати однією з базових для концептуалізації саме у межах політико – антропологічного наукового напрямку. У політичній антропології категорія «еволюція» має досить розширене розуміння. Вона безпосередньо співвідноситься, з такими поняттями як антропогенез та політогенез.

Політична антропологія довгий час цікавилась виключно архаїчними суспільствами, тому предметом її вивчення стали механізми та інститути влади і соціального контролю переважно доіндустріальних та посттрадиційних суспільств. Даний факти був викликаний практичною необхідністю історичної реконструкції соціально-політичної реальності. Об'єктом дослідження політичної антропології може бути будь-яке суспільство як традиційне, так і розвинене демократичне, важливо лише правильно побудувати перелік необхідних концептуальних питань та

відійти від шаблонів сприйняття політичних явищ та особливо суб'єктів, таких як політичні еліти, лідерство, бюрократія та ін. Кожен з розглянутих елементів має своє «відображення» та наукову інтерпретацію, що надається в межах політико-антропологічного погляду.

Власне сприйняття політичних явищ у контексті класичного для політології системного підходу також не відповідає запитам політико-антропологічного розгляду, що в більшій мірі спирається на дискретність при аналізі феноменальності певного явища у політичному процесі та його розвитку. Політико-антропологічний погляд базується на детальному аналізі «аномальних» аспектів політичної діяльності.

Найголовнішим є зміна сприйняття людини як суб'єкта політичних перетворень та, не в останню чергу, як дослідника політичного буття та іманентних політичних подій. Подібні зміни суттєво залежать від побудови адекватної теоретичної концепції, яка є відкритою для різноманітних експериментів.

Політична антропологія – це порівняльна наука про засоби політичної організації. Через даний аспект вона споріднена з політичним менеджментом та порівняльною політологією та навіть надає цим наукам необхідний теоретичний й практичний матеріал.

Принципи політичної антропології як теорії базуються на узагальнюючих, філософських положеннях, що вже традиційно відбивають найсуттєвіші властивості об'єктивної дійсності і свідомості з урахуванням досвіду, набутого в процесі пізнавальної діяльності людини. Закономірно пряме відношення їх до царини політичної антропології як структурної частини політичної філософії.

Політична антропологія як теорія характеризується спрямованістю, з однієї сторони, на політичні ідеали, а з іншого, не менш важливого, на вироблення нормативних принципів або вихідних нормативів (керівних

початків). Теоретичні конструкції політичної антропології не виключають використання системного підходу, а також раціонально – критичну парадигму, втім закономірно переважають культурологічна та натуралістична парадигми, зважаючи на принципові положення, що використовуються та історичний шлях формування дисципліни й хронологічні межі становлення окремих її частин – сегментів. Теорія політичної антропології виконує декілька основних функцій: 1. Концептуально-методологічну (сприяє формуванню та дослідженню політичного розуміння та соціально - культурного людинорозуміння, нових підходів, методів, принципів дослідження взаємозв'язків людини у реальному політичному процесі та політичній системі загалом. 2. Описова функція - опис політичних феноменів або всього політичного світу. 3. Пояснювальна функція – для пояснення, а власне – характерна процедура підбору гіпотетичних причин до вже відомих наслідків. Актуальна передусім для відокремлення проблематики дослідження політичної антропології від власне політології. Політологічний розгляд є більш комплексним та системним. У політичній антропології домінують конкретність у розгляді та навіть незначні деталі, що досить важко але точно та важливо зафіксувати. Тобто, аналітична робота політичного антрополога є більш деталізованою, вона специфічна та має відповідати критеріям практичної необхідності.

4. Прогностична функція – гіпотези відносно майбутнього розвитку подій або еволюції феномена. Прогнози в межах політичної антропології здійснюються з використанням методу аналогії та історичної аналогії. Безумовно, вони спрямовані на порівняння різноманітних за соціально-політичним розвитком спільнот, тобто мають характер компаративістських. 5. Інструментальна функція – пропонує певні правила поведінки. Науковий інструментарій політичної антропології

будується на засадах практичної важливості з врахуванням культурної спорідненості досліджуваних політичних явищ.

Політична антропологія спрямована на виявлення та аналіз існуючих на сучасному етапі історичного розвитку явищ, які проте мають архаїчну природу. Фактично інструментальна функція споріднює теорію політичної антропології та теорію етнополітології. Остання надає теоретичний та практичний матеріал вже на сучасному етапі досліджень етносів. 6. Компаративістська функція – обов'язкове співставлення різноманітних політичних явищ (типів політичної культури, систем влади, її механізмів, політичних режимів). Хоча традиційно пріоритет віддається зіставленню однотипних політичних явищ, різних способів реалізації одних і тих самих політичних функцій, політичних рішень і т. д. Це надає можливість досліднику встановити спільні і відмінні риси.

Порівняння відбувається передусім між потестарними суспільствами та суспільствами сучасними. Якщо певним чином конкретизувати, то слід виокремити так звані аполітичні та синполітичні суспільства. До перших відносяться первісні суспільства, що існували до появи держав з розвиненою політичною організацією. Напротивагу другі представляють собою первісні суспільства що певним чином еволюціонували під особливим впливом цивілізацій, які об'єктивно вже склалися.

7. Ідеологічна функція – результатами дослідження будуть добре аргументовані політичні цілі й цінності. Відносно цієї функції існують окремі серйозні протиріччя. Окремі ідеології, наприклад, марксизм, наголошують на цій функції. Представники філософської течії позитивізму навпаки намагаються виключити з поля зору науки будь – які нормативні твердження. У ХХ столітті марксизм мав досить суттєвий вплив на особливості інтерпретації політичної антропології як теорії та практики особливо у Франції. Проблема людини у марксизмі органічно

пов'язана з теоретичним осмисленням такого суспільного феномену як відчуження. Під останнім розуміється складне явище, змістом якого є перетворення самого процесу людської діяльності і її результатів в силу, що об'єктивно панує над людиною, фактично тисне на неї причиною відчуження є експлуатація людини людиною, в основі якої як відомо лежить приватна власність на засоби виробництва.

Ідеологічна функція політичної антропології як теорії безумовно є найбільш репрезентативною, тобто вона в повній мірі відтворює вплив того чи іншого історичного періоду та політичних ідеалів на теоретичні положення. Спрямована на забезпечення наукової дискусії з іншими концепціями, поширення наукової ідеології, формування у широких верств населення специфічного багаторівневого антропологічного стилю мислення, підготовку компетентних спеціалістів, глибоке та всебічне засвоєння ними наукової ідеології.

8. Функція соціалізації (політичної соціалізації) – безпосередньо спрямована на формування політичного індивіда, що включається (інкорпорується) до системи (сфери) владних відносин, тобто стає частиною політикуму. Політична антропологія розглядає найбільш давні інститути та форми соціалізації, себто надає ґрунт для правильного їх розуміння. Політична соціалізація часто виступає суто як елемент більш комплексних явищ залучення індивіда до життя суспільства. Базовим інститутом соціалізації безумовно є сім'я. Розгляд інституту «сім'ї» та її впливу на становлення особистості у політичному сенсі є сутнісним аспектом складання теорії, тому власне він є взмозі вплинути безпосередньо на дану функцію, себто реалізувати її внутрішній зміст. Ще одним аспектом функції соціалізації є формування ціннісних орієнтацій. Так антропологи вважають що найглибшою основою загальнолюдських цінностей є такі спільні для всього людського роду біологічні фактори.

Культурні універсалії зумовлені родовими ознаками людського побуту та є спільними для всіх людей і всіх етносів.

Співвідношення елементів загальнолюдського і національного в кожному етносі неповторне, що і зумовлює унікальність кожного суспільного утворення людей. Сучасний синтетичний феномен так званої «політичної нації» більш тяжіє до традиційного політологічного виміру. Політологічний вимір соціалізації особи натомість вказує на необхідність дослідження методики суміщення політичних інтересів та потреб, таких, що реально існують (мають реальну соціобіологічну основу) та тих, що навязані ззовні суспільством чи державою. В цілому факторами, що обумовлюють соціальні зміни є об'єктивні передумови, а також індивідуальні риси особистості й специфіка її взаємодії з середовищем. Звернення до проблеми політичної соціалізації виступає у якості одного з показників розвинутості корпусу соціально – гуманітарних наук але й розробки в області політичної соціалізації зачіпають лише те, що лежить в рамках системи відносин. Тому ступінь реалізації даної функції політичної антропологією як теорією визначає її у якості достань зрілої наукової дисципліни та ставить поряд з загальною теорією політики.

9. Прикладна функція політичної антропології полягає у її зорієнтованості на вирішення конкретних практичних політичних завдань і проблем через використання «широких» можливостей історичного та культурного досвіду, через порівняння елементів політичної організації різних етносів на різних етапах соціально-політичного розвитку.

На основі розроблюваних нею теоретичних положень політична антропологія як і політологія формулює рекомендації щодо здійснення політики, проведення тих чи інших заходів і кампаній. В більшості це стосується політичних процесів та інститутів у традиційних суспільствах. Найповніше практична функція даної наукової дисципліни проявляється у

прикладній сфері, основний зміст якої складає розроблення різних політичних технологій на об'єктивній основі розробок політичної антропології як теорії.

10. Нормативна функція. Вона передусім проявляється в регламентації відносин між суб'єктами політичного життя. Дана регламентація, на нашу думку, існує в межах теорії політичної антропології. Важливо, наприклад, зрозуміти відокремленість політичної еліти та простого народу у історичній динаміці. Крім того розглядаючи наприклад інститут вождізму можна прийти до висновку що сучасний політичний лідер принципово у власних настановах не відрізняється від вождя у примітивному суспільстві. Окремо навіть зберігаються власне елементи його сакралізації зі сторони тих хто його підтримує.

Міфологія вождізма неодмінно поєднується з архетипом (прототипом) свідомості, в якому домінують традиційні, обрядові способи загального світобачення, різноманітні за власним характером та походженням заборони, табу, жорсткі ідентифікації з плем'ям, расою, нацією, стійкі забобони (ідеологічні, політичні, моральні, національні), ксенофобія, ділення на своїх, відданих, вірних (правовірних теж) і чужих, тобто ворогів (зрадників, агентів ворога), уявлення про власну винятковість, еквівалентну винятковості вождя, про єдино правильний вибір ідейних, моральних, політичних і інших орієнтацій, а отже, – про ворожість оточення і так далі. Російський дослідник Кол'єв робить акцент саме на міфологічну складову у постаті сучасного вождя який має архетипічну природу.

11. Аналітична функція - всебічний аналіз політичних процесів, оцінка діяльності інститутів політичної системи, та що беззаперечно важливо людини як суб'єкта всіх без винятку політичних процесів. В цілому збігається за спрямованістю з аналітичною функцією політології.

На наш погляд, частково відрізняється від аналітичної функції у політології передусім об'єктом аналізу, а саме – аналізом владних відносин у потестарних (додержавних) суспільствах. Крім того, може бути об'єктивно спрямована на побудову різноманітних аналітичних моделей у теоретичному вимірі.

12. Інноваційна функція. На нашу думку, дана функція при розгляді політичної антропології як теорії є надважливою. Вона прагне надати гіпотезі, теоретичним доробкам і висновкам максимальну наукову обґрунтовану і максимальну всебічно контрольовану форму. Тобто мова йде про виявлення загального потенціалу теоретичних конструкцій політичної антропології. Пріоритетною подібна функція може бути для сфери державного управління через впровадження у життя цілого комплексу «ідей» та практик соціоінженерії та політичних технологій, що спираються на соціальний досвід, перевірений поколіннями.

13. Світоглядна функція (або ціннісно-орієнтаційна) – розвиток всебічного бачення політики й ролі людини у ній. Часто сприяє усвідомленню людини як суб'єкта та центра всіх соціально-політичних та культурно – політичних процесів у суспільстві в теорії та, головне, - на практиці. Крім того, її характерна особливість в межах політичної антропології – це, передусім, відмова від стандартизованого сприйняття окремих політичних явищ та процесів. За допомогою світоглядної функції стверджуються цінності, ідеали, норми цивілізованої політичної поведінки, синтезує в цілісну і завершену форму систему чинників духовного світу особи — пізнавальних, емоційно-чуттєвих, оцінних, вольових. Політична антропологія - це, передусім, подолання етноцентризму у всіх його проявах. Слід враховувати, що антропологічний підхід орієнтований на розширення аналізу історичного «фону» політичного явища.

14. Когнітивна функція. На наш погляд, є близькою зокрема до світоглядної функції. Когнітивна функція загалом полягає в усвідомленні сприйнятих значень завдяки мисленню, відображенню, фантазії тощо. Політична антропологія як теорія надає широкі можливості для вивчення політичної культури. Політичні знання та культура політичної поведінки необхідні кожній людині, незалежно від її віку та професії. Кожна людина вступає у взаємодію з іншими людьми, партіями, громадськими організаціями та державою, і без політичної освіти та загалом підготовчого періоду людина стає об'єктом маніпулювання з боку інших суб'єктів політичного процесу.

Отже, функції політичної антропології як теорії дублюють політологічні лише частково. Вони є частиною досить оригінальною за суттю теорії, що накладає певний відбиток на характерні особливості їх реалізації в тих або інших умовах. Однією з особливостей є спорідненість з історичною наукою, етнографією та навіть етносоціологією (основні тенденції утворення і розвитку етнічних спільностей, їх взаємовідносини між собою) маючи спільні функції, наприклад, - налагодження механізмів міжетнічних відносин та інші, а також визначення і усвідомлення ролі етнічних спільнот у суспільному житті.

Наявність спільної (спорідненої) функції часто викривлює уявлення щодо політичної антропології як окремої наукової царини, напрямку у польових дослідженнях. Більшість функцій політичної антропології надають можливість синтезувати знання з інших наукових сфер. Сучасна політична антропологія фактично має міждисциплінарний характер.

Структура категоріального апарату політичної антропології складається за подібним зразком та специфічними умовами. В самому загальному власному виразі ідентичність сприймається як указання на те, що людина асоціює себе (або асоціюється) з якоюсь спільністю (групою)

на підставі єдності існування, функцій, здійснених у бутті, загальних якостей, характеристик, цілей, традиційних уявлень щодо норми и т.п. констант. З огляду на складність сучасного контексту й неоднозначність самовизначення (амбівалентності самовідчуття) можливими є випадки помилкової ідентифікації, коли людина асоціює себе з чуждими (загалом невластивими) їй поглядами та цілями, тобто неправильно визначає свою соціальну, культурну, психологічну та будь – яку іншу приналежність.

У політичній антропології як теорії особливе місце займають історичні категорії. Вони закономірно відображають загальні хронотопічні властивості людського співжиття, структуру, перебіг, ритм і взаємозалежності процесів суспільної динаміки і водночас використовуються (переважно стихійно, в неусвідомленій формі) як способи фіксації повторюваності в історії, виокремлення закономірного, віднесення поодиноких, випадкових історичних подій до відповідних детерміністських вузлів перетину мережі загальних і необхідних зв'язків історичного процесу.

Відповідь на **третє питання** потребує чіткого визначення кожного методу, що використовується при аналізі політико-антропологічної проблематики. Слід зважати, що методологія сучасної політичної антропології репрезентована в достатній мірі системно та концептуально. Визначальну роль власне у політичній антропології відіграє так званий типологічний підхід. Він сконцентований навколо побудови «ідеальних типів».

У межах певних методологічних підходів застосовують конкретні методи політичного аналізу - інструменти, засоби оброблення актуальної політичної інформації. Вибір їх залежить від характеру політичної події, інституту, процесу, явища, цілей і завдань аналітика, ресурсів, якими він

володіє (час, фінанси, інформація), особливостей аналітичного продукту, на який розраховує. При цьому головним часто зовсім є не метод, а продукт політичного аналізу антрополога. Загальні методи аналізу політичної антропології зумовлюють його спрямованість, відповідний ракурс, а також - методологічне забезпечення.

Методи політичної антропології істотно збагатили сучасну політичну науку, звернувши її увагу на ті аспекти політичного, які виявляються в будь-яких, у тому числі і в сучасних західних суспільствах, але роль яких традиційно недооцінювалася політологами: це всякого роду неінституціоналізовані ситуативні форми політики, її символічні, ігрові форми прояви, які особливо важливі на мікрополітичному рівні (усередині окремих груп і колективів).

Антропологічне дослідження політичних процесів апріорно є комплексною дією. Ряд причин і факторів, що носять як об'єктивний, так і суб'єктивний характер впливають на застосування так само цілого комплексу методів: загальних, частковонаукових, одиничних. Політична антропологія використовує порівняльний метод, який концентрується навколо проблематики співвідношення сучасного та традиційного суспільств, окремих аспектів політичної архаїки, які мають місце у практиці в умовах сучасного соціуму.

У польових дослідженнях, або включеному спостереженні учасника (ці терміни часто взаємозамінні), дослідник проживає в певній групі або спільноті і, можливо, бере участь у їхній діяльності. Польовий дослідник не може просто бути присутнім серед членів спільноти, а має пояснити їм або обґрунтувати свою присутність. Дослідник, який хоче одержати відповідні результати, має заручитися підтримкою спільноти протягом певного часу. Польове дослідження, крім того, забезпечує дослідникові більшу гнучкість порівняно з іншими методами досліджень.

Дослідник може пристосуватися до нових або неочікуваних обставин і спостерігати за будь-якими новими тенденціями. Польове дослідження, найімовірніше, швидше, ніж будь-які інші методи, дасть несподівані результати, оскільки дослідник може раптово виявити, що його попередні уявлення про цю групу були цілком хибними. Однак польовим дослідженням властиві також і значні недоліки. Дослідити можна тільки дуже невеликі групи або громади. Загалом політичні антропологи вивчають, передусім, невеликі етноси, що зберегли власну культуру та устрій. Вони існують в умовах реальної ізоляції від інших цивілізаційних впливів або такі впливи в досатній мірі опосередковані.

Багато залежить від уміння дослідника завоювати довіру людей. Без такого вміння дослідження взагалі не зрушить з мертвої точки. Можлива також і зворотна ситуація. Дослідник може так тісно зблизитися з групою, що він (вона) стає надміру «своїм» і втрачає перспективу незалежного спостерігача. Певну складність становить також фіксація окремих явищ у житті групи передусім через недопущення чужинців. Глибинне інтерв'ю, яке нерідко завершується у політико – антропологічному дослідженні складанням колекції історій життя конкретних людей. Воно орієнтоване на структуровану особисту бесіду інтерв'юера з респондентом, у форматі запитання-відповідь.

Відповідь на **четверте питання** - аналіз міждисциплінарного характеру політичної антропології. Політичну антропологію традиційно розглядають як частину *антропологічної* науки, яку, в свою чергу, можна визначити як сукупність наукових знань про природу людини та її діяльність. Політична антропологія в системі соціальних наук виступає як частина, передусім, політичної науки. Однак її формування відбувалося окремо від політології. Політична антропологія завжди розвивалася в тісній взаємодії з іншими гуманітарними науками. Їх усіх

поєднує загальний об'єкт дослідження - життя суспільства у всіх різноманітні її конкретних проявів.

У них багато загальних категорій, але, звичайно, предмет вивчення істотно різний. Формування політичної антропології як науки та навчальної дисциплін природно пов'язане з етнографією та соціальною антропологією. Дані дисципліни надали імпульс та основу для конституювання методології та категоріально - понятійного апарату.

Наприклад, використання терміну «потестарність» цілком пов'язана з етнографічним походженням політичної антропології. **Потестарність** (владарювання) – термін, який вживається для позначення первісних форм організації влади в суспільствах. Потестарність свідомості означає не творче вироблення політичних позицій людини, а механічне відтворення нею заданих владою (або групою) оцінок і форм поведінки. Відмічено спорідненість політичної антропології та історичної науки. У СРСР навіть проблематика політичної антропології частково досліджувалася в рамках історичної науки через несприйняття політико-антропологічного підходу як буржуазного.

Філософія розглядає найзагальніші питання політики, визначає методологію світоглядної спрямованості, аналізу політичних явищ і процесів. Філософське обґрунтування політики використовується політичною антропологією для формування загального погляду на політику, розуміння її взаємозв'язку з іншими секторами суспільного життя, аналізу політики. Політична антропологія у контексті виділення та аналізу феномену «людини політичної» навіть є структурною частиною політичної філософії.

Безпосереднім є концептуальний зв'язок теорії політичної антропології та біополітики, а також окремих психологізаторських поглядів з окремими теоретичними положеннями політичної антропології.

Цей зв'язок відбувається, на нашу думку, через досягнення окремих актуальних для різних наукових концепцій елементів: наприклад, основних рис феномену лідера: безпосередньо полягає у визнанні природних відмінностей людей, таких як: психофізичні, розсудливо-розумові, розпорядчо-організаційні тощо. Не менший інтерес становить проблематика політичної еліти.

Політична антропологія споріднена з історичною наукою. Відмінність становлять декілька характерних моментів. По-перше, політична антропологія робить акцент на причинах виникнення соціальних та політичних феноменів, в той самий час як історія акцентує увагу навколо хронології та історичних фактів. По-друге, політична антропологія більш системно використовує порівняльний метод та власне компаративістський підхід для аналізу важливих політичних явищ.

Характерною є теоретична близькість політичної антропології та політичної історії. Політична історія досліджує процес розвитку політичного життя суспільства, державних інститутів, партій та рухів. Використання матеріалів та досягнень історичної науки допомагає враховувати досвід і традиції, виявляти тенденції політичних процесів та їх наслідки. Взаємозв'язок політичної антропології та історії визначається тим, що, з одного боку, політична наука допомагає створити теоретичну базу аналізу реальної еволюції політичних процесів; з іншого – історія та сучасна політична практика є не тільки критеріями визначення правильності теоретичних висновків політичної науки, а й основою нових узагальнень та висновків.

Відмінність між політичною антропологією і правознавством – у тому, що норми права досить визначені, а політика більш мінлива та непостійна. Політика є більш гнучкою та суперечною, менш визначеною та постійною, ніж право, сферою взаємодії людей. Тобто правову науку

цікавлять ті політичні відносини, що реалізуються за участю держави та регулюються правом, структура владних відносин, норми та інші форми забезпечення її сталості. Політологія вивчає динамічну сторону цих відносин, що відбиває вплив людської свідомості, діяльності, культури.

Крім того, політична антропологія споріднена з цілою системою антропологічних дисциплін, зокрема, юридичною, педагогічною, історичною та навіть маргінальною антропологією. Педагогічна антропологія розглядає здатність до навчання й виховання як антропологічні властивості людини, що мають компенсаторську функцію, сприяючи подоланню її біологічної недостатності (К. Альберт, О. Больнов, Г. Ромбах). Представники цього напрямку обґрунтовують світоглядне й методологічне переоснащення дидактики й теорії виховання на екзистенціально-антропологічних засадах (В. Брецінка, Е. Біркенбайль, В. Клафкі та ін).

Релігійна антропологія формувалася під впливом М. Шелера, його тези про настійну потребу людини (котра не пристосовується до буття, а пристосовує його до своїх потреб) у трансцендуванні. Томас Лукман (р. н. 1927) у праці «Проблема релігії в сучасному суспільстві» розглядає трансцендування (вихід за межі біологічного існування людини) як процес конструювання смислового універсуму. Найбільш яскраво й повно трансцендування втілюється у релігійності. Слід зазначити, що у 20-30 рр. в США виникає психологічна антропологія, предметом якої було вивчення пізнавальної та повсякденної діяльності індивіда в умовах різного культурного середовища. В середині 50-х років виникає соціальна та когнітивна антропології.

Предметом останньої було вивчення когнітивних категорій, які складають основу мислення і культури. В основі когнітивної антропології культура розглядалась як система символів і як особливий спосіб пізнання

людиною світу. Дещо пізніше, в 60-70 рр. формується як напрямок символічна антропологія (К. Леві - Стросс; В. Тернер та ін.). Існує точка зору, згідно з якою культурологія - це галузь культурної антропології, яка вивчає культуру як цілісну і впорядковану систему, котрій притаманні власні, відмінні від суспільних, закономірності функціонування і розвитку.

Сьогодні в численних монографіях, статтях, підручниках, посібниках можна зустріти великий і непостійний список дисциплін та напрямків, що включаються в антропологію: філософська антропологія, теологічна антропологія, психологічна антропологія, соціальна антропологія педагогічна антропологія, культурна антропологія, історична антропологія, міська антропологія, антропологія релігії, символічна антропологія, когнітивна антропологія, політична антропологія, економічна антропологія, прикладна антропологія, лінгвістична антропологія тощо.

Питання для самоперевірки

- 1. Яке місце займає політична антропологія у системі соціальних та політичних наук?*
- 2. Розкрийте предмет політичної антропології?*
- 3. Які основні функції виражають сутність політичної антропології як науки та навчальної дисципліни?*
- 4. Чим визначається міждисциплінарний характер політичної антропології? Які наукові дисципліни є суміжними по відношенню до політичної антропології?*
- 5. З якими дисциплінами споріднена політична антропологія?*

6. Які загальні та специфічні категорії виділяються в межах політичної антропології? Назвіть наукові категорії, що прийшли до царини політичної антропології з етнографії.

Література

1. Крадин Н. Н. Политическая антропология: Учебное пособие. – М.: Логос, 2004. - С. 38-55.
2. Куббель Л. Е. Очерки потестарно-политической этнографии / Л. Е. Куббель. М., 1988.
3. Павленко Ю. В. Раннеклассовые общества / Ю. В. Павленко. – Киев, 1989.
4. Мосс М. Общества. Обмен. Личность: Труды по социальной антропологии / М. Мосс. – М. Мосс. – М., 1996.

ТЕМА 2. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Витоки політичної антропології. Колоніальна експансія і розвиток етнографічних досліджень. Р. Спенсер. «Давнє суспільство» Л.-Р. Моргана. «Походження сім'ї...» Ф. Енгельса. Становлення політантропологічної науки. «Африканські політичні системи». Основні школи й течії. Функціоналізм. Структуралізм. "Політична антропологія" Ж. Баландьє. Американський неоеволюціонізм. Л. Уайт. М. Салінз. Типології стадій політичної інтеграції (Е. Сервіс, М. Фрід). "Енергетична" теорія влади Р. Адамса. Дискусія про походження держави.

Розробка проблем політичної антропології у вітчизняній науці. Догматичний радянський марксизм у висвітленні Е. Геллнера. Неомарксистські інтерпретації. Три дискусії щодо азіатського способу виробництва у вітчизняній історіографії. Роботи про культуру середніх

віків. А. Л. Гуревича. «Потестарно-політична етнографія» Л. Є. Куббеля. Пострадянська антропологія.

Основні поняття: еволюціонізм, британський функціоналізм, структуралізм, американський неоеволюціонізм, політико - потестарна етнографія, історична антропологія, дискусії про азійський спосіб виробництва.

План

1. Витоки політичної антропології.
2. Колоніальна експансія і розвиток етнографічних досліджень.
3. Становлення політантропологічної науки. Основні школи й течії.
4. Дискусія про походження держави.

Реферати

1. Витоки та джерела політичної антропології
2. Функціоналізм та структуралізм у системі політико-антропологічного знання
3. Американський неоеволюціонізм. Л. Уайт. М. Салінз.
4. Пострадянська політична антропологія.
5. Політична антропологія в Україні
6. Концептуальні засади та «відкриті» питання сучасної політичної антропології.
7. Перспективи політико-антропологічного дискурсу в умовах транзитивних змін.

У першому питанні присутній аналіз витоків політичної антропології. Вона базується на декількох парадигмах. Сучасна

антропологія бере початок з філософського антропологізму мислителів XVIII-XIX ст., згідно з яким, тільки виходячи з людської сутності, можна розібрати систему уявлень про природу, суспільство, пізнання. Теорія політичної антропології перевірена експериментально протягом декількох століть «польових досліджень», починаючи з перших «мандрівок» європейців у XVIII-XIX століттях з метою отримання особливого досвіду життя у «нецивілізованому» (а точніше – неєвропейському у широкому сенсі) світі та порівняння умов цього досвіду, а також експериментального відтворення окремих необхідних елементів у визначених умовах та на сучасному етапі.

В історії становлення антропології як галузі наукового пізнання виділяють наступні періоди: етнографічний (1800-1860 рр.), еволюціоністський (1860 - 1895 рр.), історичний (1895-1925 рр.). Сьогодні можна виокремити сучасний етап розвитку антропології, який характеризується радикальною спеціалізацією сфер, що їх охоплює антропологія. На даному етапі відбувається вихід політичної антропології та власне всього комплексу антропологічного знання у практичну площину, міцніють зв'язки з прикладною політологією, вузько орієнтованими політичними дослідженнями, що мають зв'язок з PR-діяльністю та нейролінгвістичним програмуванням. Останнє, зокрема, в більшості використовує архетипи людської свідомості задля практичних цілей отримання політичного капіталу у сучасному динамічному суспільстві.

Відповідно саме людська істота та аналіз її глибинних мотивів створюють можливість для вивчення будь-якого суспільного явища. Також в основу політичної антропології закладено еволюціонізм, функціоналізм, структуралізм та неоеволюціонізм. Еволюціонізм представлений роботами Л. Г. Моргана «Давнє суспільство» та «Ліга ходеносауні або ірокезів».

Вихідними допущеннями класичного еволюціонізму були наступні: психічний єдність людини; спрямованість людської культури від простого до складного; закономірність культурного розвитку; еволюційна форма культурної динаміки, що розуміється як послідовне ускладнення соціокультурного життя, що супроводжується підвищенням рівня її організації.

Функціональний підхід в цілому у культурній антропології (а тому і у політичній антропології певного спрямування) представляє собою сукупність теоретичних уявлень досить різноманітного ґносеологічного складу. Особливістю функціонального підходу є розгляд культури як цілісного утворення, що складається з елементів, частин. Найважливіше завдання - розкладання цілого (культури) на складові частини й виявлення залежностей між ними. Даний напрямок у вивченні культур у великому ступені орієнтовано на розкриття механізмів дії й відтворення соціальних структур. Суть функціоналістської теорії зводиться до того, що суспільні явища розглядаються виходячи з тієї ролі (функції), яку вони відіграють у підтримуванні цілісності суспільства як соціальної системи. Так, Е. Дюркгейм досліджував роль поділу праці в житті суспільства, у збереженні його цілісності.

Структурний функціоналізм - методологічний підхід в соціології та соціокультурній антропології, що складається в трактуванні суспільства як соціальної системи, що має свою структуру та механізми взаємодії структурних елементів, кожен з яких виконує власну функцію. Основоположниками структурного функціоналізму вважаються відомий американський соціолог Толкотт Парсонс, який у своїх дослідженнях спирався на класичні концепції Герберта Спенсера і Еміля Дюркгейма, а також британський соціальний антрополог польського походження Броніслав Маліновський.

К. Леві - Стросс створив і обґрунтував цілий напрямок у вивченні соціокультурних явищ у потестарних (безписемних) співтовариствах, так звану «структурну» (або структуральну) антропологію. Структурна антропологія прагне вивчати феномен людини, аналізуючи особливості системної упорядкованості її буття. Архаїчні форми культури розглядаються нею як механізми розв'язання основних суперечностей людського існування й суспільної організації. Теоретичною підвалиною структурної антропології є націленість на певні стійкі, позаісторичні інваріанти людського світосприймання, на ментальні (приховані) структури, що ними визначається людська життєдіяльність, а також ідея інтеграції чуттєвого й раціонального у людині та її світо - відношенні. Даний напрямок володіє й власною методологією, що, на погляд автора, дає можливість вивчати соціокультурне явище як певну «структуру», цілісне багаторівневе утворення, у межах якого детерміновані певні зв'язки й відносини. Специфічний напрямок політантропології представлений неоеволюціонізмом. У працях вчених даного напрямку, зокрема Л. Уайта, акцентовано увагу на багатолінійності соціально-політичного прогресу.

Особливим напрямком дослідження сучасної політичної антропології є феномен радянської людини. Він пов'язаний не тільки з політичною філософією але має й інші витoki через вивчення так званого «пострадянського простору» як досить загального явища, що під ним розуміємо не тільки конкретну територію проживання народів але й певний рівень поширення політико- культурних норм та рівень ідентифікації громадян країн СНД. Пострадянський простір — насамперед особлива соціальна і політична реальність, певним чином експериментальна реальність, що не має аналогів у сучасному світі. Загально відомим є те, що радянська ментальність виявилася набагато

стійкішою, ніж сама ідеологія. Феномен «людини радянської» вивчався фактично з кінця 80 – х років XX століття.

Друге питання присвячено аналітиці щодо колоніальної експансії європейських держав, зокрема Англії, Франції, Німеччини, та її ролі в синтезі туземного устрою й іноземного управління. Основні наслідки колонізації: 1) денатурація традиційних політичних єдностей; 2) деградація через деполітизацію, тобто ліквідація традиційної системи влади й нав'язування нової, що призвело до того, що реальне політичне життя частково набуває тіньового характеру; 3) розрив традиційних систем обмеження влади, коли через сам лише факт існування колоніальних адміністрацій порушуються стосунки між владою та громадою; 4) несумісність двох систем влади й авторитету – патрімоніального та бюрократичного, коли колоніальна ситуація примушує співіснувати дві системи: традиційну та сучасну; 5) часткова десакралізація влади. Дослідницький інтерес виник задля рішення практичних завдань з управління колонізованими етносами та територіями, тобто початкові наукові роботи з проблематики політичної антропології мали на меті розробляти дієві рекомендації для регулювання відносин «метрополія - колонії». Західноєвропейська соціальна (політична) антропологія мала своїм підґрунтям величезний комплекс соціокультурного поступу, що втілювався у досягненні науки, мистецтва, політики і права.

Теоретичні основи американської історичної школи склалися як реакція на еволюціонізм кінці 19в. і як результат усвідомлення величезних пропусків в конкретному вивченні культур сотень народів, племен і племінних груп. Суто науковим підходом Франц Боас вважав строго описовий метод, не допускаючий переходу до «спекулятивних» узагальнень.

Боас у власних роботах відмічав передусім, що перед антропологією стоять дві основні задачі: перша – це реконструкція історії окремих регіонів або народів; друга базується на відкритті законів, яким підкорені основи культурного розвитку та соціального життя. Боас вважав, що ні раса, ні географічні умови не відносяться до основних чинників, що формують особу людини. Образ мислення, відчуття і поведінка формуються на базі етнічної культури і соціального середовища. Крім того, Боас висловлював релятивістські ідеї: він ставив проблему того, що критично передивляється вся система етичних понять і вимагав, щоб дослідник звільнився від оцінок, заснованих на його власній культурі. Лейденська школа – один з ведучих структуралістських напрямків сучасної західної етнології та культурної антропології. Виникла й розвилася у Лейденському університеті у Нідерландах. У наш час дослідження в межах цього напрямку проводяться також у Свободному університеті в Амстердамі та Католицькому університеті в Неймегені. Основним органом Лейденської школи являється старійший етнологічний журнал світу «*Bijdrage tot de taale, landen volkenkunde*». Засновником лейденської школи являється - Йан Петрус Беньямін де Йосселін Йонг (1866-1964), керівник кафедри антропології Лейденського університету (1935-1956 роки).

Однією з центральних концепцій Лейденської школи являється теорія «поля етнологічного дослідження», висунута Йосселіном де Йонгом у 1935г. Вона постулює у якості таких «полей» регіони з достатньо гомогенною культурою й соціальною організацією, але в то й самий час такі, що наділені внутрішньою поліморфією, дохволяючи проводити в їх межах компаративістські (порівняльні) дослідження. І гомогенність і внутрішня варіативність управляються деяким «структурним ядром», що об'єктивно складається з зовнішньо не пов'язаних один з одним культурних

та соціальних правил. З цією концепцією пов'язується стремління Лейденської школи до компаративних досліджень й відмова від принципового синхронізму та антиісторизму, властивих іншим структуралістським напрямкам, особливо у ранній період розвитку структуралізму. Системи народних класифікацій - один из головних та безумовно улюблених об'єктів аналізу. Одні й ті самі класифікаційні принципи виявляються в різноманітних сферах культури, й цим доводиться тезіс щодо структурної єдності культури як системи. Увагу вчених - дослідників лейденської школи приваблюють також символічні системи, системи родства, шлюбні структури, міфологічні тексти, явища, що знаходяться на зіткненні мови й культури, матеріальна культура, релігія.

Домінуючий у ранній період розвитку (до 1956 року) соціологічний детермінізм, інтерпритуючий структурні принципи як похідні від соціальної організації, змінився на сучасному етапі на більш гнучкий підхід та тенденцію до гносеологічного гносеологічному поясненню цих принципів. Лейденську школу в цілому відрізняє емпіризм, опір на польові дослідження, увага до зразку власної культури, що склалася протягом визначеного проміжку часу у її носіїв.

Географічне положення та його контекстний розгляд не є інновацією у суспільних науках але антропологічний напрямок відкриває зовсім інші горизонти у розумінні просторового розташування людини та соціально – політичних інститутів що вона продукує повсякчасно. Антропогеографічна школа – школа, започаткована німецьким географом Ф. Ратцелем. Його концептуальний науковий твір «Народоведення» фактично надав приклад теоретичного поєднання політико – антропологічних та суто географічних (геополітичних) засад у теорії та на практиці. Дана наукова школа ставила своєю головною метою

дослідження відносин між людиною та навколишнім середовищем, вважаючи географічний фактор важливішим пунктом наукових досліджень та цілого ряду інтерпретацій. Історія була зведена б, принципово, до переміщення народів, в котрих Антропогеографічна школа вбачала «суттєву властивість народного життя» та «основополагаючий фактор історії людства» за виразом Фрідріха Ратцеля. Ратцель відзначав: «Що жоден народ не позбавлений політичної організації якою б слабкою вона не здавалась. Він стверджував роль релігійного чинника у розвитку політичної організації, тобто «правляча влада значно укріплюється, вступаючи у союз з духівництвом. Схильність до теократії властива всім державним утворенням.

У **третьому питанні** необхідно акцентувати увагу на проблематиці конституювання політичної антропології. Активні розробки політичних антропологів розпочались ще у 20 рр. XX століття, де основним об'єктом аналітичних розробок був феномен політогенезу та держави. Подальший розвиток політико-антропологічних концепцій припадає на 40 - ві рр. минулого двадцятого століття. Аргументація політичних антропологів будувалась на узагальненні, систематизації, концептуалізації і так далі результатів, отриманих в ході досліджень архаїчних суспільств. вийшла колективна робота «Африканські політичні системи», написана під керівництвом Е. Еванса-Прічарда і М. Фортес. У 1959 році американський політолог, засновник системного підходу у політичній науці Д. Істон запропонував назву нової наукової дисципліни - ***політична антропології***.

Зокрема ***американська школа*** політичної антропології традиційно спирається на взаємозалежність минулого та сьогодення.. Провідні американські політантропологи М. Шварц, В. Тернер та А. Тюдден запропонували перенести дослідницький інтерес політичної антропології з

дослідження статичних політичних процесів і владних відносин на динамічні, які вони об'єднали терміном «політичний процес».

У СРСР перші розробки з проблематики політичної антропології та антропології влади стосуються періоду 70-80 рр. XX століття. Значний внесок було зроблено так званими дисидентами. У цьому контексті можливо виділити роботу М. С. Восленського «Номенклатура або правлячий клас Радянського Союзу», роботи О. О. Зінов'єва «Криза комунізму» та «Комунізм як реальність». У 1988 році у СРСР Було видано монографію «Потестарно-політична етнографія» радянського африканіста Л. Є. Куббеля, яка фактично стала першою спробою системного аналізу проблем влади у потестарних спільнотах.

Сучасна пострадянська політична антропологія репрезентована науковими доробками В. В. Бочарова, В. О. Тишкова, М. М. Крадіна, М. Н. Афанас'єва. Дослідження стосуються, передусім, пострадянського феномену влади та ідеології країн СНД, зачіпають патронажно-клієнтні відносини, трайбалізм та проблематику клановості, етнокультурні фактори авторитаризму та сучасного авторитарного режиму. Окремою проблематикою є етнополітичні та релігійні конфлікти на теренах пострадянського простору. Українська політична антропологія як напрямок досі залишається неструктурованою. Вона в більшості пов'язана з етнополітологічною проблематикою, та репрезентована науковими доробками таких вчених як І. М. Варзар, Ю. А. Левенець, М. Ф. Юрій, А. Ю. Кравець.

Четверте питання присвячено дискусіям щодо походження держави. Більшість з них концентруються навколо двох базових напрямків - інтегруючого та конфліктного. Аналіз причин державотворення займає провідне місце у політичній антропології. Державотворення у кожного народу згідно політичній антропології відбувалося за власним унікальним

сценарієм. Наприклад, перше дискусія навколо питання про походження Київської Русі відноситься до 18ст. В Петербурзі німецькі історики Байєр та Міллер створили теорію норманізму. Ці вчені висунули тезу щодо скандинавського походження Давньоруської держави. Критиком цієї теорії став М. Ломоносов. Держава і право формуються одночасно. Виникаючі іноді дискусії про те, що первинне - право чи держава, абсолютно безпідставні. Різноманіття історичного матеріалу, присвяченого причинам і етапам виникнення держави, зумовили триваючі не одне сторіччя дискусії про причини походження держави. Походження держави – тривалий (інколи впродовж тисячоліть) історичний процес, який украй складно реконструювати через відсутність документальних свідочств про нього.

Питання для самоперевірки

- 1. Які підходи закладено в політичну антропологію як науку та навчальну дисципліну, що має міждисциплінарний характер?*
- 2. Визначте причини колоніальної експансії провідних європейських держав та наслідки їх для виникнення та розвитку соціальної (культурної) та політичної антропології?*
- 3. На яких підставах базується аналіз причин державотворення?*
- 6. Що таке соціо- та політогенез?*

Література

1. Крадин Н. Н. Политическая антропология: Учебное пособие. – М.: Логос, 2004. – С. 38-55.
2. Куббель Л. Е. Очерки потестарно-политической этнографии / Л. Е. Куббель. – М.: Наука, 1988.
3. Леві-Строс К. Структурна антропологія. Пер. з французької Зоя Борисюк. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 1997. – 387 с.

4. Леві-Строс К. Первісне мислення / К. Леві - Стросс. – К.: Український центр духовної культури, 2000. – 324 с.
5. Редклифф-Браун А. Р. Метод в соціальній антропології / Пер. с англ. В. Николаева. – М.: «КАНОН - пресс - Ц», «Кусково поле», 2001. – 461 с.

ТЕМА 3. БІОЛОГІЧНІ ОСНОВИ НЕРІВНОСТІ ТА ВЛАДИ

Політична поведінка у вищих тварин. Етологія. Соціобіологія. К. Лоренц. Е. Вілсон. Природні нерівності основи та влади: індивідуальні здібності, вікове нерівність, статевая стратифікація. Механізм територіальності. Етнічна й расова нерівність. Агресивна і альтруїстичне поведінка. Домінування. Структурна ієрархія.

Основні поняття: біологізм, влада, територіальна поведінка, вікова нерівність, тендерна нерівність, агресивна поведінка, вікові групи

План

1. Територіальна поведінка як підстава нерівності та влади.
2. Соціобіологічна дихотомія "свої-чужі".
3. Агресивна поведінка.
4. Статева та гендерна нерівність.
5. Вікова нерівність.

Реферати

1. Біологічні коріння нерівності й ієрархії
2. Нерівність між статями в людському суспільстві
3. Вікова нерівність
4. Нестатутні відносини в суспільстві

Розуміння витоків та специфіки формування нерівності та суспільної ієрархії є важливим аспектом політичної антропології. Витоки соціальної нерівності мають в тому числі біологічні підвалини. В основу поведінкових реакцій людини закладено інстинктивну природу. Інстинктом називається спадковий комплекс реакцій на певні дії, на певні зміни умов зовнішнього і внутрішнього середовища, однаковий у всіх особин виду.

Інстинкти – прояви поведінкових актів, обумовлює закріпленими еволюцією складними зв'язками структур і процесів організму.

Реалізація інстинкту є задоволення біологічних потреб. Біологічна потреба - специфічна сила живих організмів, що забезпечує їхній зв'язок з навколишнім середовищем для самозбереження і саморозвитку, джерело активності живих систем. Потреба інакше називається "спонукання", "мотивація", "драйв". Потреба виявляється і посилюється при відчутті нестачі в чим-небудь, набуває домінантний характер, викликає дія, спрямована на її задоволення. Задоволення потреби і відновлення біологічних констант називається "підкріплення". Слід зазначити, що традиційний опис, характеризує інстинкти як комплекс складних вроджених реакцій в організмі, що формуються, в основному, практично в незмінному вигляді як відповідь на внутрішні чи зовнішні подразнення, до людей майже не застосовується. Це пов'язано, головним чином, з відсутністю у людини фіксованих видів дій, які були описані у тварин. Виняток можна зробити лише для міміки, жестів, поз, які, як з'ясувалося, більшою мірою успадковуються.

Види інстинктів. Відповідно до потреб розрізняють такі види інстинктів: вітальні (спрямовані на виживання особини; незадоволення потреби веде до загибелі особини; реалізація потреби не вимагає участі іншої особини); зоосоціального, або рольові (спрямовані на виживання

виду, ефективного існування); саморозвитку (звернені в майбутнє, спрямовані на самовдосконалення розумової діяльності).

Вітальні інстинкти - харчові, питної, оборонний (активний і пасивний), регулювання циклу "сон - неспання", економії енергії (сил). Зоосоціального, або рольові, інстинкти – статеві (вибір партнера), батьківські (розподіл ролей батька і матері), територіальні (охорона зони існування для збереження ресурсів життєзабезпечення), емоційний резонанс (прискорення соціалізації - шлях виникнення співпереживання, співчуття, зрештою - свідомості), групова ієрархія (альтруїстичний егоїзм).

Інстинкти саморозвитку - дослідний, новизни, свободи, імітаційний (наслідувальний), ігровий.

Інстинкт здійснюється в ряд послідовних етапів: підготовчий, пошуковий, завершальний. Інстинктивні поведінкові реакції володіють високою видовою специфічністю - комплексом фіксованих дій, генетично зумовлених центральної програмою. Відносно прості ("ключові") стимули тільки запускають стереотипну реакцію, але не визначають її реалізації. Виникають на специфічні подразники навколишнього і внутрішнього середовища організму. Передається по спадку.

У процесі індивідуального розвитку організму інстинкти формуються і зникають. Згасають у зв'язку з розвитком нервової системи, мозку і гормональної системи. Рушійною силою інстинкту є потреба.

Розглядаючи **перше питання**, необхідно сконцентрувати увагу навколо явища територіальної поведінки та власне поняття простору. Проблематика простору є досить визначеною та вивченою завдяки аналітичній роботі на протязі довготривалого періоду розвитку гуманітарних наук в цілому та політичної науки зокрема. Представлена навіть спеціальна дисципліна – проксеміка (*англ. Proximity – близькість*),

що вивчає простір як особливий структурований сегмент соціальної реальності та засіб специфічної за формою комунікації. **Проксеміка** - це наука про комунікативний простір. Спілкування завжди просторово організоване. Американський антрополог Е. Холл увів даний термін. Система прокрсеміки також включає орієнтацію людей в просторі. Холл виділяє чотири міжсуб'єктні зони: інтимна (0-0,5 м), персональна (особистісна) (0,5 м-1, 2м), соціальна (1,2 м-3, 65м), громадська (3,65 м і більше). Просторова комунікація реалізована у невербальному проксемічному спілкуванні (пози, поставиучасників спілкування, рухи тіла, дистанція між комунікантами під час спілкування засобами спілкування).

Влада завжди має специфічну просторову організацію. Зокрема, влада завжди «інвестує» у простір власного існування, тобто можновладці вибирають найбільш прийнятний простір для свого розташування.

Розробки у даному напрямку здійснювали: Ф. Ратцель, Г Зіммель, Е. Дюркгейм, Е. Богардус, П. Сорокін, Б. Верлен та ін. Певну зацікавленість становлять праці Е. Баталова, А. Венгерова, О. Панаріна, К. Гаджієва, Д. Драгунського, Д. Замятіна та ін. Всі вони фактично здійснювали концептуалізацію власних поглядів не тільки на простір як соціально-філософську або політично-філософську категорію, а й на соціально-політичні процеси, які мають місце на певній обмеженій площині. Кожний простір, в незалежності від того, розглядався він у якості конкретної території існування певної нації або ж як абстрактний простір політичних зв'язків, має свої визначені характерні риси.

У контексті етології, соціобіології, біополітики та політичної антропології територіальна поведінка – це багатоманіття реакцій живої істоти на порушення меж простору, що вона займає, отримуючи з нього певні ресурси. Це проявляється у різний спосіб та залежить від цілої низки

факторів. У чужих незвичних місцях людина відчуває дискомфорт. Наприклад, європейцю ніяково у тропічному лісі, а дикуна пригнічує тривале перебування на відкритому просторі, оскільки його психологічний стереотип – первісний тропічний ліс. Отже, для кожного виду існує свій специфічний психотип – психобіологічний і поведінковий комплекс, найліпше пристосований до життя. Поряд з репродуктивною поведінкою, домінуванням та ієрархією, територіальна поведінка характеризує специфіку реакцій живої істоти на навколишній світ. Виділяються можливі та бажані варіанти такої поведінки-реакції. «Територіальний» інстинкт оголошується першопричиною національних демаркацій і згуртування всередині групи. Інстинкт «ієрархії» або «домінування» звернений проти егалітаристських теорій і практик. Територіальний інстинкт загалом детермінує соціально-політичні відносини.

Відповідь на **друге питання** плану повинна розкривати дихотомію «свій – чужий» у контексті політ антропологічного погляду. Соціобіологічне протиставлення «свої – чужі» досить поширена інтеракція. Це архетип та механізм самоідентифікації у суспільстві та поза його межами. розподіл на "свій – чужий" відбувається за багатьма алогічними для цивілізованого соціуму ознаками. Свої наділяються найбільш позитивними якостями, чужі виступають як ворожий елемент. Це було перше (родоплемінне) протиставлення давніх народів. Існування його об'єктивно інтерпретується як природня потреба захищати носіїв схожих з власними генів, тобто родичів. Відповідно давати відсіч потенційним «загарбникам» з чужерідними генами. Альтруїстична поведінка людини в більшій мрі спрямована на осіб, що мають з нею більше схожих рис. Тобто такий альтруїзм фактично є вибірковим. Концепт «свій-чужий» використовується в етнопсихології:

визначається поняття етносу як групи людей, які мають схожі знання про життя, але різними є форми його зберігання й передачі, що дає змогу усвідомлювати одне одних як «чужих», «не таких». В рамках етнокультурного підходу концепт «свій-чужий» визначається як основний принцип відокремлення свого та чужого етносу за культурним критерієм. У філософії та культурології формулюється визначення концепту «свій-чужий» у його найзагальнішому вигляді, визначається протиставлення «ми-вони» і поділ на «своїх» і «чужих». У соціології він досліджується як вияв внутрішньої диференціації суспільства, що описує взаємини між окремими соціальними групами.

Явище ксенофобії цілком базується на даному механізмі. Несприйняття всього, що не схоже за багатьма параметрами та критеріями – часткова особливість й сучасних суспільств, незважаючи на цивілізаційні, культурні настанови або правові рамки. Стримати протиставлення «свій - чужий» практично неможливо за умов погіршення соціально-політичної або економічної ситуації у суспільстві.

Третє питання вимагає застосування усіх психологічних знань про феномен агресії. Агресія (від лат. *aggressio* – напад) має неодиозну роль у людському суспільстві. Даний феномен пов'язують і з негативними емоціями (наприклад, гнівом), і з негативними мотивами (наприклад, прагненням нашкодити), а також з негативними установками (наприклад, расовими упередженнями) і руйнівними діями. У взаємодії можуть виявлятися різні види агресії, такі як інструментальна і навмисна агресія. Інструментальна (операційна) агресія – це застосування агресивного засобу впливу в досягненні позитивних цілей. Навмисна (інтенціональна) агресія – прагнення нанести шкоду з усвідомленням наслідків, агресія часто пов'язана з повним та абсолютним винищенням потенційного ворога. В основі ієрархії та її створення часто лежить саме агресивна

поведінка та потреба у домінуванні над іншими предавниками власного виду.

Серед видів ієрархії виокремлюється лінійна, трикутна, двоступенева, паралельна ієрархія та так зване змінене домінування.

На думку К. Лоренца, у тварин існує внутрішня непереборна потреба до агресії, яка обов'язково вимагає свого виходу назовні. У 1963 р виходить книга К. Лоренца «Так зване зло». Він запропонував власну «гідравлічну теорію агресії», що репрезентує потребу у витісненні негативних почуттів в певні дії. Об'єкт витіснення агресії має другорядне значення, тобто важливим моментом для суб'єкта агресивної поведінки лише вивільнення негативу.

Цікавим є феномен домінування. Воно трактується як здатність привертати увагу членів групи та фактично управляти ними. *Домінування* (от лат. *Dominary*) як фактор організації угруповань проявляється у всіх без винятку аспектах життя людини у соціумі.

Домінують зазвичай найсильніші, найкрупніші та найважчі. Агресія грає для домінанта, перш за все, інструментальну роль, є засобом утримання групи у покорі тривалий час. У приматів та людському суспільстві агресією користуються домінанти та субдомінанти. Альфа-самець виконує обов'язки ватажка і захисника співтовариства (соціуму, зграї). Домінування є природною спробою створювати соціальні ієрархії та підтримувати їх досить довгий час. Фактично переважна більшість біосоціальних систем включають ту або іншу міру нерівності особин, так що індивіди що входять в систему розрізняються по (біо) соціальних рангах, визначаючи специфіку поведінки індивіда у середовищі та поза ним. При вивченні поведінки застосовуються різні підходи. Один з них - оцінка становлення поведінки в процесі еволюції, з'ясування

пристосувального значення тієї або іншої реакції, її психологічних або фізіологічних механізмів.

Способи класифікації поведінки також досить різноманітні. Це пояснюється тим, що число критеріїв, які можуть бути покладені в її основу, практично безмежно. Вибір способу класифікації диктується звичайно завданнями дослідження й нерідко буває суб'єктивним, тобто цілком і повністю залежить від бачення конкретного дослідника. Один з важливих і розповсюджених способів класифікації поведінки - по характеру її формування в онтогенезі. У цьому випадку враховуються особливості прояву даного поведінкового акту в процесі індивідуального розвитку. Відповідно до цієї класифікації їх традиційно підрозділяють на вроджене (інстинктивне) і придбане в результаті навчання. Слід підкреслити, що в умовах сучасного суспільства існують статева та гендерна нерівність. Саме через гендер (англ. gender – «стать», від лат. genus – «рід») як соціально-біологічна характеристику виражається соціальна роль.

Тобто ці види нерівності дещо відрізняються, в тому числі в умовах сучасного соціуму, де існують відповідні закони та квоти. Гендерна нерівність у розвитку і використанні людського потенціалу притаманна всім суспільствам, незалежно від рівня соціально-економічного розвитку. Гендерна нерівність спостерігається при розгляді рівня заробітної плати в межах однієї професійної групи.

У сучасних умовах існує явище ейджизму, тобто дискримінація за віком людини. Саме поняття «ейджизм» було запропоновано в 1969 році директором Національного інституту старіння, США (англ. *National Institute on Aging*) геронтологом Робертом Батлером. Ейджизм - досить розповсюджене явище соціальної дискримінації, що має безліч проявів у всіх сферах суспільного буття.

Наприклад, старше покоління може традиційно мати допуск до управління, в той самий час як для молоді та амбітної людини це недосяжна мета. Різні за цивілізаційною приналежністю суспільства характеризуються різним ставленням до вікової нерівності. Крім того, фіксується наявність вікових конфліктів та конфронтацій.

Досить складно проводити будь-яку класифікацію чи типологізацію явища вікової нерівності. Виокремлюються слідуючі основні види ейджизму: по-перше, адултізм (*від англ. adultism*) – прихильність до дорослих на противагу дітям, молоді, молодим людям, до яких не ставляться, як до дорослих; по - друге, джейнізм (*від англ. jeunism*) – дискримінація людей похилого віку на користь молоді; по - третє, ювенальний ейджизм (*juvenile ageism*) – інституціональна дискримінація неповнолітніх, коли соціальні системи ігнорують інтереси дітей; по - четверте, едалтоцентризм (*від англ. adultcentricism*) – перебільшений егоцентризм дорослих; п'яте, – адултократія (*від англ. adultocracy*) – домінування дорослих над молодими людьми; шосте, геронтократія (*від англ. gerontocracy*) – форма олігархічного правління, в якій править лідер, що значно старший більшості дорослого населення. Крім того, виділяються: 1) персональний ейджизм (*від англ. personal ageism*) – ідеї, переконання та відносини з боку окремо упереджених індивідів; 2) інституційний ейджизм (*від англ. institutional ageism*) – правила та практики, що допускають дискримінаційні відносини між індивідами або групами у зв'язку з їх віком; 3) навмисний ейджизм (*від англ. intentional ageism*) – ідеї, погляди, правила або практики, які здійснюються з усвідомленням того, що вони налаштовані переважно проти осіб чи груп старших вікових категорій; 4) ненавмисний або випадковий ейджизм (*від англ. unintentional or inadvertent ageism*) – ідеї, установки, правила і практики, які здійснюються людьми без обізнаності або усвідомлення

того, що їхні дії є упередженими й ведуть до вікової дискримінації осіб певного віку

Питання для самоперевірки

- 1. Які аспекти територіальної поведінки безпосередньо впливають на політичний процес?*
- 2. Охарактеризуйте сутність дихотомії «свій - чужий» у політичній практиці з точки зору політичної антропології?*
- 3. Розкрийте специфічні риси феномену ейджизму у сучасному світі?*
- 4. Який зміст закладено у поняття гендеру?*
- 5. Які базові передумови соціальної нерівності у тендерному вимірі? Чому сучасне суспільство не позбавлене тендерної нерівності? Які об'єктивні причини подібної ситуації?*

Література:

1. Артемова О. Ю. Личность и социальные нормы в раннепервобытной общине / О. Ю. Артемова. – М.: Наука, 1987.
2. Бочаров В. В. Антропология возраста / В. В. Бочаров. – СПб., 2000.
3. Бэрон Р. Агрессия: Пер. с англ. – СПб.: Питер, 1998.
4. Калиновская К. П. Возрастные группы народов Восточной Африки / К. П. Калиновская. – М.: Наук, 1976.
5. Крадин Н. Н. Политическая антропология: Учебное пособие. – М.: Логос, 2004. – С. 38-55.
6. Марченко Н.И. К вопросу о генезисе и сущности неуставных взаимоотношений / Н. И. Марченко // Социс. – 1993. – № 12. – С. 112-115.
7. Назаретян А. П. Агрессия, мораль и кризисы в развитии мировой культуры: (Синергетика исторического процесса) / А. П. Назаретян. – М.: Наследие, 1995.

8. Образцов И. В. Формы проявления неуставных отношений / И. В. Образцов // Социс. – 1996. – № 2.-С. 63-72.
9. Плюснин Ю.М. Проблемы биосоциальной эволюции / Ю. М. Плюснин. – Новосибирск: Наука, 1990.

ТЕМА 4. КУЛЬТУРНІ ОСНОВИ НЕРІВНОСТІ ТА ВЛАДИ

Причини соціальної нерівності: власність, доступ до ресурсів, статус, престиж, авторитет. Соціальна стратифікація й її форми (П. Сорокін). Концепції соціальної справедливості. Поняття соціальної мобільності. Вертикальна і горизонтальна мобільність. Індивідуальне і колективне проникнення.

Основні поняття: соціальна стратифікація, соціальний характер, соціальний статус, ранг, соціальна мобільність, соціальний ліфт, політична мобільність, соціальна кар'єра, престиж, авторитет, власність, ресурси.

План

1. Причини соціальної нерівності: власність, доступ до ресурсів, статус, престиж, авторитет;
2. Соціальна стратифікація та її форми (П. О. Сорокін)
3. Уявлення щодо соціальної справедливості.
4. Вертикальна та горизонтальна мобільність.

Реферати

1. Причини соціальної нерівності: власність, доступ до ресурсів, статус, престиж, авторитет
2. Уявлення щодо соціальної справедливості.

3. Соціальний престиж - витоки, причини, поширення.

4. Політична мобільність як фактор соціальної еволюції

Соціальний характер – система культурних стереотипів та соціально-політичних ролей, які визнані суспільством. Політична людина набуває соціального характеру, в тому числі національного, рис та установок, вірувань і переконань, що властиві саме для даного суспільства. Політична людина передусім зацікавлена у політичних трактуваннях дійсності, вибудову власного уявлення про політичну історію суспільства, що, як правило, відображають суспільне бачення. Соціальний характер політичної людини виявляється у повазі до цінностей праці, толерантності, раціональності. Разом з тим, можливий альтруїзм та жертвність.

У **першому питанні** особлива увага приділяється розкриттю значення феномену соціальної нерівності. Слід акцентувати увагу на тому, що соціальна нерівність характерна для будь-якого типу суспільства на всіх етапах еволюції. **Соціальна нерівність** – форма соціальної диференціації, при якій окремі соціальні групи мають різний соціальний статус (положення), належать до різних суспільних класів або соціальних кіл. Основними механізмами соціальної нерівності є відносини власності, влади, соціального поділу праці, а також стихійна соціальна диференціація, що властива всім без винятку спільнотам. Влада означає один з атрибутів приватної власності. **Соціальний престиж**, в свою чергу, означає значущість, привабливість, приписувані в суспільній свідомості різним сторонам діяльності людей. Кожна особа в суспільних відносинах наділяється певним рівнем престижу, тобто фактично можна виділяти

У другому питанні увагу необхідно зосередити на соціальній стратифікації як складовій суспільної організації та її основних формах. Соціальна стратифікація конституює специфіку існуючої соціальної структури. Зокрема, можна виокремити три соціальні верстви які відіграють особливу роль у політичних процесах. 1) Еліта – соціальна верства, що знаходиться в тих місцях суспільного простору, де перетинаються значущі соціальні зв'язки, у них специфічна самосвідомість; 2) є найменш відчуженим від суспільства і забезпечує стабільність відтворення його та структури, нейтралізує небезпечні для суспільства спроби інноваційних впливів та інноваційної інкорпорації, середній клас урівноважує протиставлення й можливе протиборство еліти та нижчих страт суспільства, в тому числі – маргінальних.

Важливо відмітити, що середній клас виступає запорукою спокою та стабілізації; 3) маргінали – це потенційна або діюча анти еліта, тому що вони характеризуються протилежними від еліти якостями. Вони відокремлені від соціуму певними бар'єрами, мають відповідний досить низький соціальний статус.

Суспільство не визнає маргіналів, вважаючи їх декласованими елементами, що несуть, перш за все, негативний вплив на всі інші соціальні страти або класи. Проте власне розвинена маргінальна свідомість орієнтована на повне та безапеляційне знищення суспільства та нігілювання його базових ідеалів й цінностей. **Маргінальні верстви** виконують таку своєрідну «дисфункцію» в межах соціальної структури. Тобто вони несуть в собі потужний руйнівний потенціал: їм практично нічого втрачати в існуючому суспільному устрої та поділі позицій. **Маргіналізація** – це процес, коли людина знаходиться на стику декількох соціальних груп і не відчуває своєї приналежності до жодної з них. Ймовірні причини маргіналізації: а) війни або революції; б) проблеми в

суспільстві; в) наявність психічних захворювань; г) асоціальна або навіть антисоціальна поведінка.

Соціальна стратифікація – це ієрархічно організована структура соціальної нерівності, що існує в певному суспільстві в певний історичний період. Вона є стійкою, регулюється та підтримується інституційними механізмами, постійно відтворюється та модифікується. Теорія стратифікації **М. Вебера** ґрунтується на врахуванні не тільки об'єктивних (економічний інтерес), але і суб'єктивних (престиж і влада) факторів.

П.А.Сорокін (1889—1968) розробив систему, що складається з множини ознак, наявність яких зумовлює групування подібних стосовно цих ознак індивідів. Він структурував людей на такі найважливіші групи: 1) расові, 2) статеві, 3) вікові, 4) сімейні, 5) державні, 6) мовні, 7) професійні, 8) майнові, 9) правові, 10) територіальні, 11) релігійні, 12) партійні, 13) психоідеологічні. Конкретні форми соціальної стратифікації числені. Однак все їхнє різноманіття може бути зведене до трьох основних форм: економічна, політична і професійна стратифікація. За Сорокіним причиною соціальної нерівності є: власність, влада, професія.

Третє питання стосується поняття соціальної справедливості як регулятора відносин. Соціальна справедливість - один з найпоширеніших суспільних ідеалів. Соціальна справедливість – це суспільне сприйняття принципів і форм організації суспільства, що відповідає інтересам соціальних груп, тобто узагальнена мораль- на оцінка суспільних відносин науковій літературі мають місце чотири концепції щодо соціальної справедливості – егалітаристська, утилітаристська, роулсіанська та ринкова. Роулсіанська – пов'язана з ім'ям Джона Роулса, сучасного американського філософа. На його думку, справедливим вважається такий розподіл доходів, при якому відносна економічна нерівність припустима лише тоді, коли вона сприяє досягненню більш високого абсолютного

рівня життя найбільш бідними членами суспільства. Утилітарна – походить із вчення Ієремії Бентама, основоположника доктрини утилітаризму.

Одержувати більшу частку суспільного багатства має той, хто корисніший для суспільства. Ринкова концепція – припускає відповідність доходу кожного власника фактора виробництва граничному продукту, отриманого від даного фактора. Егалітаристська концепція вважає справедливим зрівняльний розподіл доходів, тобто коли всі члени суспільства отримують рівні блага.

Четверте питання слід розглядати у контексті розкриття значення вертикальної та горизонтальної мобільності для суспільства та динаміки процесів у ньому. Соціальна мобільність (*лат. mobile – рух, рухливість*) – це зміна статусу соціальних суб'єктів або перехід у іншу соціальну страту, зміна соціальної дистанції. Основоположником теорії соціальної мобільності прийнято вважати П. Сорокіна. Під соціальною мобільністю учений розуміє будь-який перехід індивіда або соціального об'єкта з однієї соціальної позиції у соціальному просторі в іншу.

Вертикальна (політична) мобільність базується на зміні соціального статусу, отримання нової більш престижної позиції у соціальній структурі, подоланні бар'єрів між різними стартами. Вертикальна політична мобільність реалізується у контексті побудови так званої соціальної кар'єри. Горизонтальна мобільність – це перехід індивіда або **соціального** об'єкта з однієї **соціальної** позиції до іншої, що лежить на тому ж рівні без зміни статусу, доходу тощо. У будь-якому суспільстві виділяються слідуючі ліфти сім'я, армія, церква, спорт тощо. Вони надають можливість оптимізувати рух у певну страту. Найбільш архаїчними та перманентними є сім'я, армія, церква. Більш сучасними соціальними ліфтами виступають - спорт, шоу-бізнес тощо.

Питання для самоперевірки

- 1. У чому полягає сутність явища соціальної нерівності?*
- 2. Які форми стратифікації можливо виокремити у суспільстві?*
- 3. Назвіть критерії соціальної справедливості? Яке суспільне значення має справедливість у розподілі матеріальних благ та ресурсів?*
- 4. Які бар'єри для соціальної мобільності є найбільш відчутними у сучасному суспільстві? Чи змінюються вони в залежності від цивілізаційної приналежності?*
- 5. Чому вертикальну мобільність також визначають як політичну?*

Література

1. Бочаров В. В. Власть. Традиции. Управление / В. В. Бочаров. – М., 1992
2. Вебер М. Избранное: Образ общества. – М.: Юрист, 1994
3. Дольник В. Р. Естественная история власти / В. Р. Дольник // Знание – сила. – 1994. – № 10-11.
4. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.
5. Успенский Б. А. Царь и патриарх: Харизма власти в России. Византийская модель и ее русское осмысление / Б. А. Успенский. – М.: Языки русской культуры, 1998.

ТЕМА 5. ВЛАДА І ЛІДЕРСТВО В ТРАДИЦІЙНИХ СОЦІУМАХ

Влада як здатність обмеження поведінкових альтернатив. Влада і лідерство. Влада і авторитет. Влада і управління. Ресурси влади. Структура влади. Види влади. Типологія легітимного панування М. Вебера (традиційне, бюрократичне і харизматичне лідерство).

Природа людського лідерства. Теорія рис. Ситуаційна теорія. Теорія послідовників. Типи лідерства. Функції лідерів. Еліти і їх роль в людській

історії. Роботи Р. Моска, В. Парето. Сучасні теорії еліт. Типологія еліт. Проблема оновлення еліт.

Основні поняття: політична влада, державна влада, легітимність, панування, традиційне панування, харизма, редистрибуція, реципрокація, функції влади.

План

1. Політична влада та панування.
2. Перерозподільчі функції влади. Редистрибуція.
3. Військово-організаційні функції влади.
4. Сакральні функції влади. Концепція Дж.Фрезера.
5. Символіка влади.

Влада – здатність певного суб'єкта (індивіда, колективу, організації) підпорядковувати собі волю і поведінку іншого суб'єкта у своїх власних інтересах. Владні відносини виявляються лише в тому разі, якщо суб'єкт і об'єкт перебувають у відносинах панування і підкорення. Влада має багато різновидів: батьківська, релігійна, економічна, політична, державна тощо. Оскільки влада здійснюється в суспільстві, поширюється на людей і має на меті регулювання певних відносин між ними, то її називають соціальною.

Слід відзначити, що політична влада у політико-антропологічному дискурсі розгляду репрезентована, перш за все, як синкретичний феномен, що вбирає в себе також елементи культурної, релігійної та, навіть економічної, природи. У даному контексті мова йде щодо таких питань як влада традиції (де сама традиція – уявляє собою механізм відтворення, продукування інститутів та норм при якому спадкоємство і підтримка останніх інтерпретується самим їх існування у минулому). Власне проявом влади є панування. Воно характеризує стан суспільних відносин, коли

населення визнає право керуючої верстви здійснювати досить жорсткі дії на свій розсуд. Часто панування розвивається поза правовим полем, наділене цілою низкою специфічної «атрибутики». Панування підтримується розгалуженими неформальними практиками у суспільстві. Традиція в них виступає головним способом передачі соціального досвіду з покоління в покоління, соціальним зв'язком, що підкоряє собі особистісний розвиток людських індивідів. Якщо користуватися загальноприйнятою термінологією, можна сказати, що традиційне суспільство охоплює розвиток докапіталістичних формацій або соціальну еволюцію аж до початку розвитку індустріального суспільства

Складні процеси диференціації всередині первіснообщинного суспільства зумовили потребу в посиленні інтеграційних процесів у всіх сферах його життя. Кожна з відносно самостійних сторін життя могла функціонувати вже тільки у взаємозв'язку з усіма іншими його сторонами. Інтеграційні процеси зумовлюють зміцнення взаємозв'язків поміж всіма сторонами життя суспільства, поміж суспільством і природою, поміж соціальними суб'єк-тами, їхніми інтересами, сприяючи становленню суспільства як цілісної системи.

У **другому питанні** необхідно розкрити сутність перерозподільчих функцій влади та їх безпосереднього значення для суспільства на всіх етапах розвитку. Також надати дефініції понять редистрибуції та реципрокації. Передусім, редистрибуція – це найважливіший політекономічний принцип, що аналізується у якості першооснови економічних відносин. Редистрибуція означає перерозподіл продукту між членами групи або між різноманітними суспільними верствами. Інше явище, що розглядається політичною та економічною антропологією, визначається як реципрокація, тобто У ранжованих суспільствах реципрокація

заміщується редистрибуцією і виникає престижна (рангова) диференціація.

Тренди редистрибуції представлені феноменом влади-власності. Він визначає суспільні відносини з характерною відсутністю інституту власності. Співвідношення влади і власності вирішальним чином визначає суспільну ситуацію та специфіку структуризації суспільства. Їх фактичне зрощення означає відсутність свободи особистості. Влада і власність були суміщені в докапіталістичних системах: влада як насилля і гніт була «вбудована» у виробничі відносини і виявлялася у формі позаекономічної залежності. Рабовласники і феодали одночасно є носіями влади і власності, їх опоненти (раби) були відсторонені від влади і власності. Власне у капіталістичному суспільстві влада набуває рис інституту, що концентрує позаекономічні зв'язки в суспільстві.

На Заході, на відміну від Сходу, політичні відносини виникають одночасно з економічними. В період поєднання влади і власності криза останньої неминуче вела до кризи влади. Після відокремлення влади від власності в капіталістичному суспільстві економічні кризи вже не викликали державних криз. Часто перерозподіл власності здійснювався за силовим способом і призводив до поневолення соціальних низів. Фактично така ситуація була вигідною лише привільованим класам та управлінському апарату, що повністю залежав від волі правителя. Такий апарат отримав визначення патримоніального, тобто такого що обслуговував лише певне «володіння».

Фактично більшість східних суспільств у давнину будувалися за необмеженою влади правителя, що розподіляв та перерозподіляв ресурси з огляду на власні потреби та інтереси найближчого оточення. Поява феномену влади-власності було важливим моментом на шляху інституціоналізації суспільства і держави в неєвропейському світі.

Відповідь на **третє питання** базується на уяві про насильницький характер феномену влади. У всі часи саме насильницька складова владного впливу домінувала та мала безліч проявів. Війна є ще одним важливим фактором, що потенційно сприяє політогенезу. саме війна сприяла концентрації влади в руках військових вождів, правителів вождеств і ранніх держав. Насамперед, війна була важливим джерелом доходів правителя і його найближчого оточення. Здійснення військово-організаційної функції може бути або активним або пасивним. Активне здійснення полягає в безпосередньому застосуванні збройних сил для досягнення поставленої мети. Пасивне – полягає в організації дій, спрямованих на запобігання прямого використання збройних сил, при цьому задіюються міри, які унеможливають або ускладнюють ведення для ворогів військових дій. Військові заходи можуть бути спрямовані на побудову військової матеріальної бази, яка має забезпечити успіх у війні.

Відповідь на **четверте питання** концентрується навколо сакральної сутності влади. Термін «сакральний» від латинського *sacralis*, що означає «священний». Така влада відділена від суспільства, прихована від погляду; перебуває поза відповідальністю, є частиною таїнства. Вона джерело права, яка перебуває поза законом. Дослідженню релігії та сакрального присвячена значна кількість праць класиків соціології: Дж. Фрезера, Ж. Батая, М. Вебера, Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, Б. Маліновського, К. Г. Юнга та ін.

Наділений відповідними повноваженнями правитель відповідальний лише перед традицією та традиційними інститутами. Часто саме сакралізація постаті діючого монарха надавала йому необмежені повноваження при впровадженні власної політичної волі. Він виступав від всього народу, його дії були поза будь-якою критикою. Сакралізація поєднується з цілою низкою заборон, тобто табу. Перш за все, табу – сама

сакралізована постать. Піддані не повинні знати про особисте життя володаря, вони не повинні називати його ім'я. Власне у роботі «Тотем і табу» Зігмунда Фройда розглядається проблематика співвідношення інстинктивних та культурних початків людського суспільства. Явище «табу» певним чином стає базовим та граничним у розумінні тієї або іншої культури. Фактично воно визначає відношення до політичної влади та її конкретних представників. Сакралізується постать вождя.

Табу представляють собою негативні приписи (категоричні заборони) на різні дії людей, порушення яких повинно спричинити відповідні санкції. Виникли і сформувалися на соціальній, магічній і релігійній основі в період первісного суспільства, в якому вони регламентували і регулювали життя індивідів і груп (сім'ї, роду, племені та ін.). Сукупність табу, що накладаються жерцями і вождями, охоплювала різні сторони життя і поширювалася на слова (заборона вимовляти імена людей, небіжчиків, духів, богів, назви тварин та ін.) – Людей (жінок, воїнів, правителів та ін.) – Тіло людини і частини тіла-спілкування, сексуальні і шлюбні відносини, різноманітні форми і види поведінки, дії буденного життя (оголення особи, вихід з житла та ін.). Фройд відмічає, що цілі табу різнобічні: ціль прямого табу закладається: а) у охороні важливих осіб, а саме вождів, священників; предметів і тому подібне від можливих пошкоджень; б) у захисті слабких – жінок, дітей і загалом звичайних людей проти могутньої Мапа (магічної сили) священників та вождів; в) у охороні важливих життєвих актів зокрема пологів посвячення дорослого чоловіка шлюбу сексуальної діяльності; г) у захисті людських істот від могутності або гніва богів та демонів; f) у охороні ненароджених та маленьких дітей різноманітних небезпек тощо» Розгляд вищезгаданої проблематики стає можливим у теорії завдяки одному з центральних тем політичної антропології, а саме диференціації за лінією «свої – чужі»,

тобто протиставлення індивідів за приналежністю до певної групи, тобто визнанню ідентичності, її рівня тощо.

Сакральність у повсякденності виявляється в речах, їжі, одягу. Сакральність їжі частіше зустрічається в релігійних, святкових обрядах у давніх народів. Є племена в Африці, у яких накладено табу на присутність людей під час трапези вождя, присутність у його будинку тощо. У найпримітивніших племен сакралізований канібалізм. Вогонь був сакралізований і відтворений у язичницькому хресті: хрест – знак вогню, знак сили, життєлюбства, міці, знак небесного і земного „живого вогню”.

Відповідь на **п’яте питання** стосується багатоаспектної символіки влади на різноманітних рівнях власного розповсюдження. Слово «символ» (від грецького «знак, пізнавальна прикмета») - це знак, тобто будь-який предмет, явище, словесний або пластичний образ, які мають якийсь сенс, відмінний від їх власного змісту. У символі цих «інших», значенням, змістом є цінність. Поняття символу багатозначне. Символ – найважливіший елемент та механізм пам’яті культури.

Фактично саме символічні аспекти детермінують інкорпорацію визначених культурних елементів у свідомість та, особливо, підсвідомість. Культура представляє собою особливий тип інформаційного процесу, якого не знає природа. Зрозуміти будь-яке явище культури це означає побачити в ньому не просто чуттєве, відчуті річ, але її «невидимий» суб’єктивний смисл. Символи характеризують образи уяви, які не завжди відповідають дійсності, містять елементи вигадки. Часто вони постають як фантазія – тобто такі образи (символи), що зовсім або дуже мало відповідають дійсності.

Символіка – сукупність символів, які використовуються певною групою осіб, організацією, соціальним або політичним утворенням, державою як базовим представницьким інститутом.

Серед базових символів влади слід виокремлювати прапор, ім'я та тіло як символ влади. Слід підкреслити, що символи є способом маркування влади та її носіїв, їх відокремлення від основної частини населення. Важливість символіки пояснюється, наприклад, незмінністю більшості символів-елементів, які ми наслідували з прадавніх часів, від власних предків. Символи відображають витоки певного етносу, його походження, його спорідненість. Вони - це специфічна генетика та історія культур та цивілізацій, відкрита книга для отримання необхідної для дослідника архаїки інформації.

Перш за все, прапор маркував суверенітет чи залежність (часто, васальну) місцевого лідера. В архаїчних суспільствах існувала традиція, коли перехід індивіда з однієї соціальної страти в іншу супроводжувався присвоєнням нового імені. Власне ім'я, таким чином, сприймалося як матеріальна сила, що несе в собі конкретну владу. В традиційних суспільствах кожному соціально-родовому колективу належала відповідна система імен, а нащадків називали іменами предків. Лев, як і орел, був універсальним символом верховної влади. Наприклад, орел є уособленням небесної влади. В Північній Америці, Сибіру, Японії, Китаї, Африці атрибути орла використовували не тільки правителі, шамани та жреці.

Тіло також може розглядатися як символ влади, тому що в багатьох традиційних культурах складання владних повноважень супроводжувалось вбивством «тіла». З прадавніх часів існували різноманітні табу на священне «тіло» вождя або правителя. Він уособлював своєю постаттю всю спільноту, тому відношення до нього

було вкрай сакралізовано та міфологізовано. Виник феномен людини - символу. Така людина повністю знаходилась під захистом.

Слід відмітити, що різноманітність символіки обумовлювалася особливостями менталітету народів та їх походження. Загалом символічні елементи повторюються у різноманітний спосіб, у різні історичні періоди, у досить різних культурах та пролонгуються іноді отримуючи дещо інше значення. Існує дуже багато класифікацій знаків, заснованих на відмінностях форми, змісту, зв'язку форми зі змістом та інших параметрів. Наприклад, – зірка, що символізує собою єдність п'яти природніх стихій. Зірка Давида, яка, як відомо, символізує єврейську національну ідентичність. В той самий час, зірка як символ СРСР.

Знаки сонця – це коло, колесо з шістьма спицями, концентричні кола, круг з хрестом усередині. Класичне позначення сонця - свастика. Свастика – один з найдавніших символів. Він зустрічається навіть на артефактах епохи неоліту, яким більше 25 000 років. Його можна побачити в історії більшості культур планети, від Лапландії до Японії. На початку двадцятого століття інтерес до свастики знову відродився разом з популярністю езотеризму, звідки вона перебралася і в політику. Важливим моментом у розумінні фашистської свастики є факт того, що деякі націоналістичні та антисемітські організації в Німеччині вже використали її у часи посилення і приходу до влади Гітлера, він не був першим.

Знаки місяця – дуги, повернуті в різні боки, що символізують фази місяця, півмісяць. Первісно хрест (криж) був знаком життя: вертикаль – чоловіче, батьківське начало, горизонталь – жіноче, материнське; їхнє поєднання утворює третю силу – синівську (власне сам хрест). Хрестом також позначалося сонце, небесний вогонь, світло, жертovníк. Цей знак відомий з давніх-давен у багатьох народів світу (в Європі, Індії, Єгипті). Різновидом звичайного хреста є так званий арійський (орійський) хрест,

або свастика, що у сучасних умовах знаходить досить неоднозначне трактування.

Активним завершенням символічного перевтілення досвіду є ритуал. Ритуал є символічне перевтілення переживань, які не можна адекватно виразити жодним іншим чином. Спричинений засадничою людською потребою, він є спонтанною діяльністю, тобто виникає без наміру, без пристосування до свідомої мети; його розвиток не планується, його форма (подекуди досить складна) є цілковито природна.

Особливою у межах політичної антропології є роль такого явища як політичний міф. Глибинний зміст міфу полягає в ототожненні речі людини дії з лаконічними максимально спрощеним образом, певною яскравою «картинкою», спонтанно створеною колективною уявою або навязаною їй ззовні. Тому він підмінює об'єктивне суб'єктивним; внутрішнє, змістове – зовнішнім; суттєве – подібністю. Підсилена емоцією фантазія є причиною того, що у міфі можуть поєднуватися реальність і вигадка, неіснуючі образи, легенди, фігурувати вигадані причинні зв'язки між реальними об'єктами, ідеалізуватися лідери, процеси, факти тощо.

Генетично політичний міф пов'язаний з архетипами, він є результатом суспільної творчості, надбанням колективної свідомості. Завдяки цьому він впливає на формування світобачення і світосприйняття, закарбування у пам'яті та свідомості певних психологічних, ідеологічних настанов, які з часом відіграють роль стійких стимулів до дії і жорстких табу, що оберігають прийняту систему цінностей і правил, підтримують і санкціонують певні норми поведінки. Політичний міф поєднує в собі діахронічний аспект (закономірно як розповідь про минуле) та синхронічний (пояснення сьогодення або майбутнього). Як результат міф

націлює людину на повторення досягнутого, апробованого, засвоєного взагалі або на певному етапі (стадії) тощо.

Сучасний політичний міф гранично актуальний, конкретний, прагматичний, адресний та функціональний. Таким він складає елемент політичної культури, що її розглядає політична антропологія. Крім всього вищезазначеного, політичний міф як засіб боротьби за владу ефективніший за насилля

Питання для самоперевірки

1. Розкрийте специфіку репрезентації феномену влади у політичній антропології на сучасному етапі розвитку?

2. Порівняйте явище редистрибуції та реципрокації? Які відносини у людських спільнотах давали змогу розвиватися саме тенденціям редистрибуції чи реципрокації?

3. Яке інструментальне значення відігравало насилля як характеристика владного впливу?

4. Назвіть домінуючі владні символи? Чому на Вашу думку, саме символ сонця став найбільш поширеним у різних за культурним походженням народів?

5. Чому саме символіка стає вираженням владних інтенцій у вимірі соціально-політичної інтерації?

Література

1. Блок М. Короли-чудотворцы. Очерк представлений о сверхъестественном характере королевской власти, распространенных преимущественно во Франции и Англии / М. Блок. – М.: Языки русской культуры, 1998.

2. Бочаров В.В. Власть. Традиции. Управление. - М., 1992.

3. Вебер М. Избранное: Образ общества. - М.: Юрист, 1994.
4. Дольник В. Естественная история власти / В. Дольник // Знание - сила. – 1994 – № 10-11.
6. Куббель Л.Е. Очерки потестарно-политической этнографии. – М.: Наука, 1988.
7. Символы и атрибуты власти / Отв. ред. В. А. Попов. – СПб., 1996.
8. Успенский Б.А. Царь и патриарх: Харизма власти в России. Византийская модель и ее русское осмысление / Б. А. Успенский. – М.: Языки русской культуры, 1998.
9. Фрезер Дж. Золотая ветвь / Дж. Фрезер. – М., 1986.
10. Халипов В. Ф. Наука о власти. Кратология: Учебник. – М.: ОСЬ-89, 2002. – 448с.

ТЕМА 6. ВЛАДА І ЛІДЕРСТВО В ПЕРВІСНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Форми лідерства в додержавному суспільстві. Лідерство у спільнотах приматів. Егалітарні групи мисливців і збирачів. Функції ватажка. Авторитет. Нестабільність. Статеве - вікове нерівність.

Перехід до землеробства і тваринництва. Громада. Спорідненість. Системи споріднення. Лінідж. Клан. Плем'я. Генеалогічна ієрархія. Бігмен. Престижна економіка. Інститути вікових класів. Таємні суспільства. Касти. Конічний клан. Генеалогічне нерівність. Вождество - перша ієрархічна форма соціальної організації. Ознаки вождества і його відмінність від держави.

Основні поняття: лідерство, авторитет, лінідж, ремедж, патрілінійність, матрілінійність, чіфдом, вождество, бігмен.

План

1. Форми лідерства у додержавному суспільстві;
2. Егалітарні групи мисливців та збирачів;
3. Функції керівника. Авторитет;
4. Система спорідненості;
5. Вождество – перша ієрархічна форма соціальної організації.

Реферати

1. Лідерство у товариствах мисливців-збирачів;
2. Лідерство і механізми боротьби за владу в ранньоземельних товариствах;
3. Феномен вождества.
4. Основні концептуальні підходи до аналізу феномена чіфдом (вождества)
5. Супервождества, кочові імперії або протодержави в умовах еволюційних змін.

У **першому питанні** потрібно розкрити причини та витоки появи феномена лідерства. Інститут лідерства є елементом закріплення суспільних відносин, елементом інтеграції на етапі первісного суспільства.

Стадія первісного суспільства – стадія формування передумов ранніх цивілізацій, що починається з «неолітичної революції». Складні процеси диференціації всередині первіснообщинного суспільства зумовили потребу в посиленні інтеграційних процесів у всіх сферах його життя. Кожна з відносно самостійних сторін життя могла функціонувати вже тільки у взаємозв'язку з усіма іншими його сторонами. Інтеграційні процеси зумовлюють зміцнення взаємозв'язків поміж всіма сторонами життя суспільства, поміж суспільством і природою, поміж соціальними

суб'єктами, їхніми інтересами, сприяючи становленню суспільства як цілісної системи.

Друге питання присвячено розгляду егалітарних груп (суспільств) мисливців та збирачів. Терміном *мисливці і збирачі* позначають певний рівень розвитку людських суспільств. Вони характеризувалися присвійною економікою і високою горизонтальною мобільністю. Спеціалізація, напрям і характер господарства зумовлювалися ресурсами навколишнього середовища та кліматом. Полювання на великих тварин (мамутів, бізонів, вівцебиків, носорогів) потребувало міцного, згуртованого колективу, чисельністю приблизно 10-15 дорослих мисливців. Лідерство у таких локальних групах повністю мало функціональний характер, тобто лідер вважався найбільш вправний мисливець чи слідопит. Основним виробничим осередком суспільства була невелика первісна община (до 20-25 чоловік), яка складалася з 3-4 малих сімей по 4 осіб у кожній.

Сім'я – майже єдина визначена соціальна інституція в таких суспільствах. Сім'я виконує багато функцій, які в інших суспільствах звичайно виконують інші спеціалізовані інституції, такі, наприклад, як виробництво засобів до життя, освіта, захист. Політичні інституції відсутні, статуси в таких суспільствах майже рівні і, не дивлячись на те, що інколи існує тимчасовий лідер з обмеженою владою, більшість рішень в групах приймаються спільно. Існує лише кілька статусів в подібних суспільствах. Вони визначаються статтю, віком та родинними зв'язками. Тобто статус цілком і повністю детермінується внутрішніми (ендогенними) факторами та причинами. Проте слід зважувати і на дії досить вагомого зовнішнього фактору – ворожого зовнішнього природного середовища, що визначає умови конституювання прадавнього колективу.

Народи мисливців і збирачів весь час пересуваються по своїй території, адже якщо вони будуть затримуватись надовго в одному місці, то можуть виснажити природні ресурси. Тобто, відмічається досить висока мобільність таких груп у проторі. Вони постійно мігрують, залишаючи вже обжиті місця. В результаті володіння речами їм тільки заважає, і вони мають лише дуже незначну кількість речей. Ніхто з них не може накопичувати, бо особиста власність як така практично відсутня. Особи, які знаходять їжу – єдине, що цінується в цих суспільствах, - повинні розділити її з усією групою.

У цілому соціально-економічні відносини в ранньопервісній общині склалися на основі колективного виробництва і колективної власності на засоби та продукти трудової діяльності. Статевий і віковий розподіл в общині не призводив до відносин залежності. Неієрархічну структуру мала система управління, існувало досить примітивна форма народовладдя.

Третє питання присвячено функціям керівника у соціумі. Управління будь-якою організацією засновано на ролі її керівника. Існують базові принципи та особливості особи, що займається такою діяльністю. Вони виникли на ранніх етапах соціо- та політогенезу, були розвинені впродовж еволюції соціальних відносин. Велике значення має авторитет, тобто заслужена довіра, якою користується керівник у підлеглих.

Диференціюють два основні види авторитета. Перший, **деонтичний** авторитет – вплив вищої за рангом особи, начальника, керманіча; **епістемістичний** авторитет – авторитет знавця, фахівця, жерця. Також авторитет може бути формальним (авторитет короля, начальника) та неформальним (авторитет харизматичного лідера). Авторитет виконує стабілізаційну функцію у суспільстві. Авторитет

посади часто поєднується з авторитетом особистості, що цю посаду займає. В залежності від джерела підкорення, дослідники виокремлюють персо-нальний авторитет, що характерно для лідерів харизматичного типу, традиційний, який найкраще втілюється в примітивних суспільствах та легальний, котрий є найбільш характерним для сучасних розвинутих суспільств.

Крім того, слід акцентувати увагу на взаємозв'язку таких понять як авторитет, довіра та соціальний капітал. Як соціальна, так і економічна компоненти довіри виявляються при соціальному (економічному) обміні, отриманні взаємної вигоди учасниками економічних відносин. На ранніх етапах розвитку суспільства саме довір виступала основним елементом у формуванні авторитету певної особистості.

У **четвертому питанні** слід розкрити сутність системи спорідненості. Коли мова йде про передачу прізвища, соціального статусу вживають поняття *лінійність* (філіація), тобто лінія, за якою здійснюється рахунок спорідненості: матрілінійність по матері, патрілінійність по батьку, білінійність/ дуолінійність – по матері і батьку одночасно, унілінійність – лише по батьку чи лише по матері, амбілінійність – правило рахунку спорідненості, що (як і унілінійність) формує лише одну лінію походження від предка до потомка, але дозволяє в кожному поколінні проводити лінію від будь-кого з батьків.

Матріархат – буквально "влада матері", що трактується як "панування жінок", період в історії людства, коли жінки стояли на вершині соціальної структури, і з них обиралися вожді. **Патріархат** – найчастіше трактується як "панування чоловіків"; домінуюче становище чоловіків в сім'ї та суспільстві. Хронологічно період виникнення патріархату збігається з відділенням скотарства від землеробства для

багатьох народів. Патріархат найбільш поширена: форма первіснообщинних стосунків в період їх розпаду, що характеризується переважаючою роллю чоловіка в господарстві, суспільній сім'ї. Перехід до П. здійснювався в ході значного розвитку продуктивних сил і підвищення продуктивності праці у всіх видах первіснообщинного господарства: у землеробстві скотарстві, полюванні і рибальстві. Розвиток виробництва зумовив зростання обміну і виникнення приватної власності.

Кровна спорідненість – це така, коли індивіди мають спільного біологічного предка. **Штучна спорідненість** (соціальна, фіктивна, названа, хрещена, псевдоспорідненість, квазіспорідненість) – різновид спорідненості для встановлення чи зміцнення господарських, соціальних і ідеологічних зв'язків з метою взаємодопомоги та взаємозахисту. Різновидами штучної спорідненості виступають: кумівство, побратимство/посестринство, свояцтво, адопція (всиновлення, укр. приймацтво), аталицтво (звичай виховання дитини у іншій сім'ї), територіальна спорідненість (сусідська, общинна), ритуальна спорідненість

П'яте питання стосується вождєства як потестарної форми структурирування та організації суспільства. **Вождєство** (чіфдом, англ. Chieftdom) - перша форма ієрархічної організації суспільства, просте ст. автономна політична одиниця, що складається з громад ієрархічно підлеглих загальному вождю; складне. - дворівнева група простих. До основних ознак вождєства відносяться: 1) відсторонення народу від безпосереднього управління (напротивагу військовій демократії), 2) серед аристократії чіфдом чітко виділяються три прошарки - управлінська, військова та жрецька, 3) тенденція до сакралізації верховного керівника; 4) Визначаються відносини «центр - периферія».

Типологія чіфдом досить багатоаспектна. Чіфдом як протодержава є організуючим та контролюючим елементом у суспільній організації. В повній мірі чіфдом можна вважати політичним інститутом. Зокрема, за рівнем складності організації та чисельністю диференціюють прості, складні вожества та суперскладні вожества. Також виокремлюють теократичні (храмово-теократичний характер), військові (військово-ієрархічний характер) та тропіко-лісові (орієнтовані на економічне освоєння певної території) вожества.

Питання для самоперевірки

- 1. Назвіть основні форми лідерства у додержавному суспільстві*
- 2. Якими рисами характеризуються суспільства мисливців та збирачів?*
- 3. Розкрийте особливості соціального авторитету? В контексті яких форм виявляє себе авторитет?*
- 4. Назвіть основні системи спорідненості.*
- 5. Дайте характеристику феномену вожества (чіфдом)?*
- 6. Які теоретичні розробки заклали основу для аналізу феномену чіфдом?*
- 7. Які характеристики відрізняють так звані суперскладні вожества? Чи мають такі утворення сформовану інституційну основу у власному функціонуванні?*

Література

1. Баландье Ж. Политическая антропология / Пер. с фр. Е. Самарской. – М.: Научный мир, 2001. – 203 с.
2. Бочаров В. В. Власть. Традиции. Управление / В. В. Бочаров М., 1992

3. Крадин Н. Н. Вождество: современное состояние и проблемы изучения / Н. Н. Крадин // Ранние формы политической организации от первобытности к государственности. Отв. Ред. В. А. Попов. М.: 11- 61.
4. Тишков В. А. Очерки теории и политики этничности / В. А. Тишков. – М., 1997.

ТЕМА 7. ПОХОДЖЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВИ

Еволюція уявлень про державу від Платона до Е. Сервісу. Теорії виникнення держави. Теорія суспільного договору (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо). Завойовницька теорія (Л. Гумплович, Ф. Оппенгаймер). Класова теорія (К. Маркс, Ф. Енгельс). Погляди на політогенез в ХХ в. Теорія міської революції Р. Чайлда. "Гідротехнічна" теорія. Виттфогеля. Інтегративна і конфліктна версії політогенеза (Е. Сервіс, М. Фрід). Проект "раннього держави" (Х. Классен).

Причини genesis державності. Екологічний фактор. Система господарства. Іригація. Зростання народонаселення. Ідеологія. Обмін і торгівля. Війна і завоювання. Зовнішні впливи. "Первинні і вторинні" держави. Шляхи політогенеза. Захід і Схід. Роль еліти у формуванні держави: управлінці, воєначальники, жерці. Сутність і ознаки держави. Інтегративний і конфліктний підходи. Закон і насильство. Ознаки держави. Типи й форми державності: основні концепції і школи. Бюрократія. Виникнення права. Легітимність влади. Ідеологічне обґрунтування влади: взаємний обмін послугами.

Основні поняття: політогенез, держава, ранньокласові суспільства, гідравлічна теорія політогенезу, конфліктна теорія політогенезу, торгова теорія політогенезу.

План

1. Еволюція уявлень щодо держави: від Платона до Сервіса;
2. Теорії походження держави;
3. Погляди на політогенез у XX столітті;
4. Причини генези державності;
5. Шляхи політогенезу: Захід та Схід.
6. Типи і форми державності: основні концепції та школи.

Реферати

1. Поняття й гіпотези походження держави.
2. Гідравлічна теорія походження держави.
3. Традиційна політична культура східних товариств
4. Східна деспотія як форма державності: концептуальні погляди
5. Протидержавні форми суспільної організації: специфіка владної інтеракції та взаємовідносин «центр – периферія»

Розгляд **першого питання** стосується держави як базового інституту суспільства, політичної системи тощо. Власне держава – це єдина політична організація всього суспільства. Вона є породженням суспільних відносин та особливої соціальної інтеракції. Держава є вихідним пунктом і епіцентром політичної думки. Уявлення про її соціально-політичну сутність видозмінювались протягом історії політичної думки. Феномен **держави** отримав різні тлумачення. Надзвичайним широким виявляється діапазон визначень влади, її функціональної природи і відносин з суспільством тощо.

Суспільство – це складна природно-історична структура, яка підтримує державу. Вона виконує найбільш важливі функції управління та контролю щодо суспільних благ. Своєрідно уявляли державу у давнину.

Наприклад, давньогрецький філософ Платон аналізував кращі та гірші форми держави, акцентував увагу на її необхідності. Визнання саме аристократичного шляху утвердження влади є характерною особливістю його поглядів. На чолі держави повинні знаходитися філософи-правителі, що складають особливу управлінську касту. На переконання Платона, держава повинна також виконувати і етичні функції. Філософ повинен був володіти наступними якостями: мужність, розумність, розсудливість, великодушність, пам'ять, справедливість. Всі ці якості Платон називає одним словом – достоїнство.

Тимократія – влада, заснована на пануванні честолюбців. В тимократії спочатку зберігалися риси досконалого ладу: тут правителі користуються шаною, воїни вільні від землеробського і ремісничих робіт і від всіх турбот матеріальних, трапези – загальні, процвітають вправи у військовому мистецтві і в гімнастиці. Олігархія – державний пристрій правління, якого ґрунтується на переписі і на оцінці майна, так що в ньому володарюють багаті, а бідні не мають участі в правлінні. Тиранія – найгірший вид державного пристрою, де панують беззаконня, знищення більш менш видатних людей, постійні підозри у вольних думках і численні страти під надуманим приводом зрад, «очищення» держави від всіх тих, хто великодушний, розумний або багатий.

До XVII століття поняття «держава» трактувалося дуже широко і не відокремлювалося від поняття «суспільство». Для його визначення використовували терміни «політія», «деспотія», «республіка» та навіть «імперія». Розмежування держави і власне суспільства обґрунтоване в концепціях Т. Гоббса, Д. Локка, Ж. - Ж. Руссо.

У XX столітті погляди на політогенез в межах політичної антропології репрезентовані роботами М. Фріда, Е. Сервіса, Е. Саутхолла, Дж. Стюарда. Зокрема, Е. Сервіс приділяв увагу теорії політичної

еволюції та еволюційній класифікації форм політичної організації (група, плем'я, суспільство під керівництвом вождя, держава). М. Фрід вважав, що державі передували три типи суспільств: елітарне, ранжоване та стратифіковане. Окремо розглядалася така форма додержавної організації як чіфдом або вождєство.

У другому питанні необхідно розкрити сутність теорій походження держави. Найперші теорії походження держави: теологічна (створення державного механізму як прояв Божої волі), патріархальна (домінування уявлення про державу як сім'ю, де є батько (правитель) та його піддані (діти), а відносини між ними регламентуються установленими традиціями), натуралістична (державний апарат подібний організму живої істоти, має таку ж структуру та виникає, розвивається, вмирає).

Серед основних теорій походження держави також виокремлюють: теорію суспільного договору (згідно з цією теорією держава виникає з об'єктивної потреби людей у спеціальному механізмі, який міг би регулювати відносини між індивідами, вирішувати соціальні конфлікти. Виходячи з цієї необхідності люди домовилися між собою про передачу своїх політичних прав (або їхніх частин), загальній організації, створивши таким чином державу), психологічну, насильницьку (походження держави пов'язується з притаманними історії розвитку людства війнами, що є проявом закону природи, який передбачає підкорення слабких сильними. Для закріплення такого підкорення і створюється держава як особливий апарат примусу), спортивну, та навіть, космічну (інкорпорація державотворчих трендів інопланетними цивілізаціями у результаті так званого палеоконтакту).

Історико-матеріалістичну теорію (розроблено в XIX столітті Карлом Марксом і Фрідріхом Енгельсом) базується на тому, що поява держави зумовлюється економічними причинами: суспільним поділом праці,

виникненням приватної власності та розшаруванням суспільства на соціальні верстви з протилежними економічними інтересами. Економічно пануючий у суспільстві клас сконцентрував у своїх руках не лише власність, але і необхідну для її захисту політичну владу. У цих умовах громадянське самоврядування, що існує при родовому ладі, поступово замінилося спеціальною політичною організацією – державою, за допомогою якої економічно пануючий клас захищає свої інтереси, підтримуючи своє привілейоване положення в суспільстві і придушуючи опір експлуатованих класів.

Крім того, виключно в межах політичної антропології виділяють торгову, демографічну, гідравлічну теорії. Торгова теорія державотворення розглядала державу як результат розвитку торгових обмінів, в результаті чого посилювалися позиції племінних вождів, що мали так званий надлишковий продукт. Крім того, в контексті торгової теорії аналізується виникнення та розвиток полісної організації у Давній Греції та Давньому Римі, тобто широкомасштабна торгівля з іншими народами не тільки посилювала позиції греків але й сприяла динамічному освоєнню земель Північного Причорномор'я.

Демографічна теорія в основу виникнення державності закладає ідею збільшення чисельності людських спільнот, що в дійсності потребувало надсоціальних владних інституцій. Фактично потреба управління та контролю над великими спільнотами здійснила своєрідну «революцію» у політогенезі. Демографічна теорія може мислитись як суттєва складова та доповнення інших теорій політогенезу, в тому числі теорії зовнішнього завоювання, коли управлінські потреби виникали як результат насильницького підкорення племен та народів, а також загарбання їх земель більш сильними у військовому та ресурсному плані народами – сусідами.

Гідравлічна (іригаційна) теорія походження держави (К. Вітфогель) – теорія, що пояснює виникнення держави необхідністю організовувати великі маси людей для будівництва іригаційних споруд (каналів, дамб, водопідйомників тощо). Вітфогель фактично аналізував саме деспотичні форми політогенезу та їх закономірне виникнення у «сприятливих» кліматичних умовах. Відповідно специфіка влади цілком і повністю підкорялася логіці деспотичного управління з зосередженням всіх привілеїв у руках правителя-деспота та його впливового найближчого оточення. Вітфогель деспотизм називає «гідравлічною», або «агроменеджеріальною», цивілізацією.

Дійсно, процеси створення і підтримки потужних іригаційних систем відбувалися в регіонах утворення первинних міст-держав, в Месопотамії, Єгипті, Індії, Китаї, інших областях. Також очевидна і зв'язок цих процесів з формуванням численного класу управлінців-чиновників, служб, що захищають канали від заливання, що забезпечують по ним судноплавство і т.п. Слід відмітити, що гідравлічна теорія розкривала сутність виникнення СРСР як великої держави в основу якої було закладено саме деспотизм та свавілля влади (кліматичні та територіальні умови).

У **третьому питанні** увагу сконцентовано на аспектах зародження форм політичного життя, тобто політогенезі. Термін був запропонований радянським вченим африканістом Л. Є. Куббелем. ***Політогенез***, тобто процес зародження політики та її інститутів (головними з яких є держава і його органи, право, еліти), мав ***цивілізаційні*** і ***культурні*** особливості. Класичні теорії політогенезу пояснюють причини виникнення держав та додержавних форм організації суспільства.

Акцент робиться на найбільш суттєвих факторах державотворення. Чітко розподіляються так звані первинні та вторинні державні утворення.

Перші, виникають внаслідок вироблення власного автентичного шляху політогенезу. Вторинні держави виникають у результаті зовнішнього впливу з боку вже сформованих політій. До первинних державних утворень зокрема відносять Китай, Індію, Єгипет. Вторинна державність пов'язана з виникненням та розвитком, зокрема варварських королівств на уламках Римської імперії.

У **четвертому питанні** принципово підкреслити, що виникнення державності є результатом, перш за все, ускладнення суспільних відносин, переходу на більш спеціалізований рівень відносин, виокремлення панівної верхівки, яка сконцентрувала в своїх руках управління ресурсами спільнот. Політична антропологія при описі виникнення державності говорить про поліваріативність її виникнення. Існує також чітке відокремлення власне додержавного рівня існування суспільства (потестраності) від державного (інституціоналізованого).

П'яте питання - необхідно проаналізувати шляхи виникнення та конституювання держави як базового інституту політичної системи. Політогенез – це, перш за все, стейтогенез. ***Шляхи переходу до держави:***
1. - ***вождистський*** – правління зосереджується в руках воєнного вождя та його найближчого оточення. Первісна спільнота живе поряд з іншими племенами. Вождь стає знаковою фігурою, фактично він уособлює собою ціле плем'я. Головний ресурс – наявність зброї, вміння нею користуватися. Тобто власне силовий компонент та його наявність – головні джерела встановлення одноосібної влади вождя, подальшого нарощення потенціалу управління та перетворення додержавного утворення у протодержаву. 2. – ***харизматичний*** – шлях бігмена, воїна, мисливця, жреця, міфологізація певного образу. Лідери – інтегратори наділяються певними якостями. Вони об'єднують спільноту навколо себе, виступають як її невід'ємна частка. Наприклад, бігмен та його сім'я важко

працюють задля отримання статусу, що наділяє їх привілеями та авторитетом у спільноті. 3. – **плутократичний** – накоплення надлишкового продукту, збагачення, ускладнення системи управління задля контролю над ресурсами та їх збереження. На зміну первісної симетрії приходить асиметричний розподіл суспільної праці та ресурсу.

Робота Ф. Енгельса «Походження родини, приватної власності й держави» є класичною науковою працею, метою якої є осмислення прихованих причин соціально-політичної еволюції суспільства. Енгельс розкрив закони та основні етапи розвитку первіснообщинного ладу та причини його неминучої загибелі. Він показав виникнення і розвиток сім'ї, приватної власності, класів і держави, тобто тих сил, які підірвали це первісне суспільство зсередини і привели до утворення класового суспільства. Власне дане суспільство стало надбудовою для цілого комплексу соціальних відносин. Енгельс, услід за Марксом, високо оцінював відкриття Морганом родової організації первісного суспільства і широко використовував результати його досліджень, особливо зібраний ним величезний фактичний матеріал, для обґрунтування і подальшого розвитку матеріалістичної концепції історії і економічної теорії Маркса. Енгельс залучив ряд ін. джерел значно розширивши круг питань, розглянутих Морганом, а також використовував результати власних досліджень по історії Греції, Риму, Древньої Ірландії і давніх германців.

У науці довгий час, аж до 60-х років минулого століття, сім'ю вважали за первісну, найдавнішу форму стародавнього суспільства, що з неї згодом виникли рід, плем'я, держава: сім'я, рід, плем'я, держава. Ф. Енгельс достовірно довів історично перехідний характер різних форм шлюбу і сім'ї, показав, що зміни сім'ї та шлюбу завжди викликалися змінами в матеріальному житті суспільства, а становище чоловіка і жінки в суспільстві визначалося положенням їх в сім'ї. Він акцентував увагу саме

на монополізації управлінських функцій окремими прошарками суспільства на ранніх етапах розвитку.

Питання для самоперевірки

1. Яке значення мало формування держави для еволюційного розвитку суспільства?

2. Які форми протодержав передували створенню перших державних утворень?

3. Що таке державність з огляду на політико-антропологічні концепції?

4. Розгляньте контекст аналізу держави та державності у межах радянської потестарно-політичної етнографії.

5. Назвіть основні шляхи політогенезу. Які фактори впливали на специфіку політогенезу?

6. Охарактеризуйте співвідношення процесів соціо- та літогенезу.

Література

1. Баландье Ж. Политическая антропология / Пер. с фр. Е. Самарской. – М.: Научный мир, 2001. – 203 с.
2. Крадин Н. Н. Политическая антропология: Учебное пособие. – М.: Ладомир, 2001. – С. 71-116.
3. Павленко Ю. В. Раннеклассовые общества. Киев, 1989
4. Васильев Л. С. Проблемы генезиса китайского государства / Л. С. Васильев. – М., 1983
5. Гиренко Н.М. Социология племени / Н. М. Гиренко. - Л., 1991

ТЕМА 8. ВЛАДА У ДОІНДУСТРІАЛЬНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЯХ

Шляхи соціальної еволюції. Схід: деспотична держава, касти, циклізм. Дискусія про азійський спосіб виробництва. Цивілізації Сходу. Китай. Індія. Месопотамія. Єгипет. Ісламський світ. Цивілізації доколумбової Америки. Антична Європа: грецька демократія і римське право. Епоха середньовіччя. Європейський феодалізм. Визрівання раціонального "правової держави". Африка: сакральний цар. Проблема африканського способу виробництва. Кочівники Євразії. Східні і західні риси російської політичної традиції.

Основні поняття: соціальна еволюція, політична еволюція, «азійський спосіб виробництва», поліс, демократія, республіка.

План

1. Шляхи соціальної еволюції. Дискусія щодо «азійського способу виробництва»
2. Цивілізації Сходу.
3. Цивілізації доколумбової Америки.
4. Антична Європа, грецька демократія та римське право.
5. Влада у феодальному суспільстві.

Першочерговим завданням дослідника є розкриття сутності шляхів соціальних (політичних) змін з точки зору політичної антропології. Використання терміна «культура» для аналізу владних відносин – наявна ознака антропологічного підходу. Характерним для політичної антропології як теорії є використання так званого цивілізаційного підходу.

Цивілізація – це спільнота людей, які мають спільні фундаментальні основи ментальності, основоположні духовні цінності та ідеали, стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі. Пояснити даний факт можливо через визнання загального значення явища цивілізації для теоретичних узагальнень, що здійснюються

використовуючи досить різнобічний політичний «матеріал». Явище соціальної еволюції є визначальним для розуміння цивілізаційного підходу. Воно полягає у переході від одних стадій розвитку суспільства до інших, більш складних.

Категорія цивілізації визначає не тільки кінцевий етап у розвитку того чи іншого суспільства але й перехідні стани, що представляють інтерес для політичного антрополога.

У марксизмі типом виробництва, властивим для більшості неєвропейських країн є так званий «азійський тип виробництва» (Давній Китай, Єгипет, Індія, Турція), що спирається на привласнення правлячою верхівкою (політичною елітою або істеблішментом) права розпоряджатися суспільною власністю.

Увага акцентується на аналізі цивілізацій Сходу. Під терміном «Схід» прийнято розуміти суспільства не лише Азії, а й Африки та Океанії. Визначальними рисами даних цивілізацій є такі риси як общинність, домінуюча роль релігії та традиції у вирішенні найбільш важливих питань. Західна цивілізація спирається на приватну власність, індивідуалізм. Історичні передумови виникнення цивілізацій Сходу та Заходу в достатній мірі різняться між собою. Цілковитий контроль держави над суспільним життям не виключав існування приватної власності, але, на відміну від Європи, вона відігравала другорядну роль. Для цивілізацій Сходу в цілому характерними є персоналізація та сакралізація влади. Центальною фігурою системи управління є правитель, що часто узурпував владу та користувався необмеженими привілеями. Релігія освячувала та санкціонувала управлінський «олімп». Приватній власності, як і ринковій, було визначено чітке місце в державній структурі. Міста Сходу своїм існуванням вони завдячували правителям і торгівлі. Станова структура – строката й заплутана.

Соціальні групи були замкнуті і спадкові. Найбільш привілейованими були стани, причетні до державного управління та військової справи.

Третє питання стосується цивілізацій доколумбової Америки. Доколумбова Мезоамерика являла собою мозаїку народів, мов і культур, однак для неї характерні багато спільних культурних елементів. До них відносяться: ієрогліфічне письмо, ілюстровані книги (кодекси), календар, жертвопринесення людей, обрядова гра в м'яч, віра в життя після смерті і важкий шлях померлого в потойбічний світ, східчасті піраміди та ін. Назва "Америка" походить від імені Америго Веспуччі - флорентійського дослідника, який у 1501-1502 рр. проплив уздовж східного узбережжя Південної Америки. Долина Мексики має особливе значення в цивілізаційному процесі доколумбової Америки. Тут існували кілька високих культур, які приходили одна на зміну іншій. Серед них найпотужнішими вважаються теотиуаканська, а потім тольтекська. Суспільство тольтеків було досить войовничим, його очолювали воїни-аристократи. Культ воїнів відобразився в скульптурах тольтеків, які дійшли до нашого часу. Тольтеки швидко поширили свій вплив на території сучасної Мексики.

Потужною цивілізацією була цивілізація майя, що відрізнялася складним устроєм та безліччю цікавих для вивчення політичним антропологом, елементів. Устрій держав (фактично, міст-держав) майя базувався на централізованих монархіях, іноді теократичних, з чітким територіальним поділом. Вся повнота влади всередині майяської міста-держави в I тисячолітті н.е. була зосереджена в руках правителя. Дані письмових джерел передодня конквісти і ряд безперечних археологічних ознак (деякі мотиви класичного мистецтва, заупокійні храми і гробниці з особливо пишним ритуалом) свідчать про наявність у майя обожнення

царя. Це побічно вказує на існування вже в той час деспотичної форми правління.

Фактично кожна наступна мезоамериканська культурно-історична спільнота ставала спадкоємницею попередньої. Серед них - и ацтекська. Ацтеки прибули в долину Мексики зі своєї напівлегендарної прабатьківщини Ацтлан.

В ацтекській культурі дві ідеї божества протистояли одна одній в результаті конфронтації двох релігійних традицій: тольтекської традиції, що іде глибоко в минуле культур Мезоамерики, і ацтекської традиції, що ще не втратила духу релігійно- племінної ментальності войовничих кочівників. Одна одній протистояли дві релігійні традиції з їх міфологіями – *Кецалькоатль* і *Хумцилопочтль*. Таким чином, релігійні цілі перепліталися з устремліннями ацтекської держави, що являє собою чудово організовану імперську машину. На чолі імперії ацтеків у період її розквіту знаходився *цар*. У управлінні імперією йому допомагав вельможа, що носить дивний для нас титул *Жінка-Змій*, він виконував функцію, по нашій термінології, прем'єр-міністра. Поряд з ним існували верховна царська рада і свого роду спеціальні «департаменти», що займаються судовими, господарськими і військовими справами. Керували ними високопоставлені сановники за допомогою армії чиновників-адміністраторів. Ієрархічну систему мала також і жрецька каста, що складається з жерців різних рангів і статусів. На чолі стояли два верховних жерці, рівного становища і статусу.

На більш високому рівні культури знаходилися інки, що створили гігантську імперію в Південній Америці, що також загинула під ударами іспанських конкістадорів, які шукали золоте Ельдорадо. Говорячи про культуру "синів Сонця" (так називали себе правителі інків), не можна не

почати з імперії інків - найбільшої імперії індіанців зі столицею Куско – "Римом" древньої Америки.

У **четвертому** питання аналізуються питання розвитку Античної Європи. Саме полісна організація Давньої Греції та Давнього Риму характеризує цей період політогенезу. Загалом місто утворює складний конгломерат-вимір соціально-політичних та соціально-економічних тенденцій. Воно продукує передумови для формування специфічної федерації умовно вільних соціальних спільнот, дієвої реконструкції або навіть руйнування окремих елементів родового устрою. Ця традиція бере початок від античних міст-полісів, де існували умови для адаптації та асиміляції різноманітних інтересів але виникла ідея їх широкої автономії для збереження цілісності соціально-політичної системи. Поліс уявляв собою практично повну тотожність політичної структури, військової організації та громадянського суспільства.

Архаїчна епоха в достатній мірі укріпила положення міст-полісів. У своїй зрілій формі поліс був досить розгалуженою системою самоорганізації, в якій важливу роль відігравали інститути, наділені правом. Спільні інтереси поліса зливалися з приватними інтересами окремих громадян. Крім того, відкритий характер прийняття політичних рішень зумовлює високу динаміку соціальних трансформацій. Античність створила лише пряму демократію у різних за спрямуваннях трактуваннях та розумінням. За винятком кількох елліністичних конфедерацій – утворень, з можливістю передачі влади та повноважень античні держави були не знайомі. В межах античних міст-держав людина була передусім громадянином з відповідними правами та обов'язками. Громадянство було платформою для участі у соціально-політичному та економічному житті. Раби та чужинці були позбавлені такої можливості.

П'яте питання розкривається через надання базових характеристик феодальній системі влади як достатньо складному організаційному утворенню. Виникнення, розвиток та занепад феодальних відносин ділиться на три періоди - період формування феодальних відносин (VI-XI ст.), період розвиненого феодалізму (XII-XV ст.) і період розкладання феодалізму (XVI-XVII ст). Поняття «феодалізм» виник напередодні Великої Французької буржуазної революції. Феодалізму притаманна станово - ієрархічна нерівність. Більшість функцій феодальної держави були обумовлені існуючими суспільними протиріччями. Територія держави поділялася на володіння (сеньйорії у Франції, менори в Англії, землі у Німеччині). Основний ресурс влади - *феод* ((від лат. *feodum*) (лен), земельний наділ, що наслідувався, був отриманий від сюзерена за заслуги. Це - охорона феодальної власності, придушення опору залежних селян та інших непривілейованих верств населення. Феодалізм поширився як на територію країн Заходу, так і на цивілізаційний простір Сходу. Так, в Японії пануючий клас феодалів, який оформився як військово-помісне дворянство (бусі, самурай), став також підґрунтям для нового державного апарату, на чолі якого стояв сьогун. Найбільш привілейовану групу становили т. зв. гокенін - самураї, що перебували у безпосередній васальній залежності від самого сьогуна.

Розвиток країни в XIV – на початку XVI ст. визначався безкінечними битвами за владу між самурайськими арміями претендентів на посаду сьогуна. За цей час феодальна власність на землю, що раніше перебувала в руках сьогуна, перейшла до рук великих князів – даймьо і середніх феодалів. Замість невеликих володінь, отримуваних від верховного сюзерена у вигляді лена, з'явилися величезні приватні землеволодіння, чії території охоплювали провінцію або й кілька провінцій. Тепер уже даймьо роздавали лени васалам-самураям, зобов'язуючи їх за це відбувати

службу. Основною формою експлуатації селян стала рента продуктами, панщина зберігалася в обмеженому вигляді – для будівництва доріг і укріплень, але не обробітку землі феодала.

Питання для самоперевірки

- 1. Які основні ознаки використання антропологічного підходу при аналізі соціально-політичних відносин?*
- 2. Дайте визначення категорії «цивілізація»?*
- 3. Які принципові розбіжності у соціально-політичному розвитку цивілізацій доколумбової Америки? Яким було розуміння політики та влади в межах даних соціокультурних конгломератів?*
- 4. Назвіть причини виникнення давньогрецьких міст-держав. В чому полягала цивілізаційна роль полісу?*
- 5. Охарактеризуйте основні системні риси феодальної влади.*

Реферати

1. Поліс - додержавне товариство або держава?
2. Структура влади у феодальному суспільстві, роботи А. Я. Гуревича та медієвістів);
3. Структура влади в кочових імперіях;
4. Вплив монголів на російську та українську політичну традицію.

Література

1. Васильєв Л. С. История Востока / Л. С. Васильев. – Т.1-2. – М., 1993
2. Драгунский Д. В. Генотип Европейской цивилизации / Д. В. Драгунский, В. Л. Цимбурский // Полис. – 1991. – № 1.
3. Тишков В. А. Очерки теории и политики этничности / В. А. Тишков. – М., 1997

ТЕМА 9. ПОЛІТИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Трансформація політичної культури колоніальних товариств. Пряме і непряме управління. Проблеми модернізації. Цінності західної цивілізації і традиційні суспільства. Кланові, етнічні та конфесійні основи сучасної політичної системи постколоніальних товариств. Значення політичної антропології для розуміння культурних і політичних процесів в неєвропейських цивілізаціях.

Реформування постсоціалістичних товариств. Особливості російської цивілізації. Імперська традиція у вітчизняній історії. Демократичні процеси й адміністративна влада. Антропологічний підхід до дослідження політичних процесів в країнах СНД. Трайбалізм й традиціоналізм. "Президентська республіка". "Східний" парламентаризм. Конфесійний фактор.

Основні поняття: традиціоналізм, модернізація, корупція, хабарництво, протекціонізм, кланова структура, місництво, сакралізація влади.

План

1. Традиціоналізм та модернізація на сучасному етапі.
2. Традиційний тип панування (досвід XX - поч. XXI ст.).
3. Особистісний характер влади.
4. Корупція, хабарництво та протекціонізм як механізми сучасної політичної поведінки.
5. Кланові структури та місництво на сучасному етапі.
6. Сучасна міфологія сакралізації влади. Атрибутика сучасної влади.

Реферати

1. Соціалізм: український варіант тоталітаризму або азійський спосіб виробництва?

2. Традиційні риси у сучасній українській політичній культурі
3. Архаїчні і традиційні елементи в політичній культурі держав СНД
4. Елементи традиційної влади у сучасній політичній культурі країн Азії та Африки

Політико-антропологічний дискурс виділяється своєю апіорною спрямованістю на вивчення всього, що пов'язане з розвитком політичного процесу. Однак антропологічна складова у вивченні того або іншого політичного процесу залишається все ж-таки мало вивченим напрямком. Сам політичний процес досить складно на сьогоднішній день уявити чимось виробленим людським індивідом. У **першому питанні** порушується проблематика співвідношення тенденцій традиціоналізму та модернізації на сучасному етапі глобалізації. **Модернізація** – сукупність економічних, соціальних, політичних і культурних змін, що відбуваються в процесі перетворення традиційного суспільства в індустріальне і постіндустріальне. Модернізація – це оновлення суспільних відносин, інкорпорація інноваційних змін у життя різноманітних суспільних верств. Розділяють три етапи розвитку модернізації (з кінця XVIII до початку XX століття, перша половина XX століття і з 70-х років двадцятого століття до початку нашого століття). Існує дві її основні моделі. Це так звана вестернізація (американізація) і наздоганяюча модель.

Модернізація соціально-економічної та гуманітарної сфер не вичерпується процесами вестернізації (адаптацією західних моделей розвитку), демократизації (трансформацією електоральної демократії у функціональну) та маркетизації (побудовою автонхтонного капіталізму), базується на діалозі культур та взаємоінтеграції соціокультурного політичного потенціалу країн-акторів соціокультурної взаємодії. Модернізація у сенсі відмови від політики традиційного суспільства

означає десакралізацію політичного простору, декомпозицію організованих політичних структур й інститутів, секулярність, розподіл гілок влади, конституціоналізм, інституціональну демократію, яка передбачає наявність громадянського суспільства та забезпечення прав людини. Модерна держава – це явище, що характеризується у контексті концепції модернізації. Формування такої держави ґрунтувалося на принципі громадянства та суверенітеті політичної нації як сукупності людей, котрі мають громадянські права і відчують залежність від певної культурної спільноти. Громадянське суспільство та політична нація власне стали основою такої держави. Необхідно відмітити, що така держава називається державою-нацією. Інституційними ознаками держави такого типу: 1) конституціоналізм, тобто верховенство права; 2) раціональна деперсоніфікована бюрократична система врядування; 3) суверенітет народу.

Характерною особливістю теорії політичної антропології з огляду на її походження слід вважати, на нашу думку, виключну поліваріативність у погляді на суспільство. Політичний антрополог часто розглядає принципово несхожі соціуми та політикуми, що мають власні специфічні риси, які часто не повторюються та далеко не є ідентичними. Аналіз традиціоналізму у всіх його проявах визначається виявленням внутрішніх причин зародження певного суспільства з власною традиційною основою (платформою). Кожна норма традиції в межах конкретної культурної системи надає матеріал для виявлення окремих автентичних аспектів організації політичного життя та процесу. В цілому традиціоналізм допускає, що історичний порядок, який склався соціально, може зазнати спотворення, перекручення, але виправлення становища розуміється як повернення до джерел, зняття нашарувань, очищення від спотворення, перекручення, приведення у відповідність незмінній суті речей і

адекватному духу епохи історичного розвитку. Образно це відбито у понятті золотий вік – порядок, що існував первісно, з яким слід співвідносити будь-який період,

Сучасний політичний антрополог робить акцент на вивченні неформального виміру політичних відносин, оскільки саме у ньому зберігаються найбільш архаїчні за походженням елементи. Неформальна політика як невід’ємний елемент будь-якого політичного процесу має низку особливих сутнісних характеристик. Отже, **неформальна політика** – це відносини у сфері політики між окремими особами і групами, відрізняється від формальної політики – відносин у сфері політики між інститутами: фактично стандартизовані та ієрархізовані. Неформальна політика спонукає до розвитку патронажних систем влади, відтворення залежності від ресурсів, що надає патронажний центр. Фактично неформальний вимір уявляє собою витіснення первісних, традиційних засад соціально-політичних та економічних відносин у «тінь».

У **другому питанні** увага акцентується на проблематиці традиційного панування. За однією з найбільш популярних класифікацій виділяють наступні види суспільства: традиційні, індустріальні та постіндустріальні. Традиційне суспільство є першою за часом історичного розвитку формою організації людських відносин. Була оптимізована власна система підтримки ієрархії та системи влади. Загалом, традиційне суспільство – це суспільство, життя якого заснована на натуральному господарстві з використанням екстенсивних технологій і примітивному ремеслі. Характерно для періоду Стародавнього світу і Середньовіччя. Традиції надають людині вже готову чітку систему цінностей і духовних орієнтирів, мають цілком аксіоматичний (догматичний) характер, тобто виступають у якості інваріантів можливої соціальної поведінки.

Проблематика традиційного панування була розглянута М. Вебером. Макс Вебер виділяє три чистих типи легітимного **панування**, котрі різняться між собою способами виправдання авторитету влади в очах тих, хто їй підпорядковується. Він, зокрема, наголошував на тому факті, що традиційне панування спирається на непорушність звичаїв та підкорення волі правителя.

Інституційним виразом традиційного панування є патріархальна держава з її складною системою підпорядкування правителю та отримання привілеїв від нього. Найбільш частим типом традиційного панування є панування патріархальне, батька родини, голови клану, «батька нації». Це – відносини повної підпорядкованості підлеглих і, як правило, їхня особиста залежність. Традиційне панування спирається на віру в священний характер існуючого порядку. Саме особиста вірність служить тут основою призначення на будь-яку посаду, і навіть створює передумови для кар'єрного зросту.

У **третьому питанні** необхідно розкрити сукупність аспектів персоналізації влади. Так, безпосередньо роль особи як суб'єкта політики визначається і виявляється на соціальному, інституційному і персоніфікованому рівні.

1 рівень – соціальний, характеризується об'єктивною соціальною приналежністю, яка виступає у якості ґрунту окремих проявів політичної поведінки;

2 рівень – інституційний, характеризується приналежністю особи до певної політичної організації, яка спрямовує її діяльність, участь у виборах, референдумах, демонстраціях, мітингах тощо. Сама політична організація у власній діяльності може керуватися не програмними настановами чи політичною ідеологією, а вузькогруповою системою принципів;

3 рівень – персоніфікований, найбільш відокремлений та, на погляд автора дослідження, потребуючий наукового уточнення зокрема мотиви діяльності особи на даному рівні визначаються приналежністю до держави та системою нормативних прав-обов'язків.

Особистісний характер влади реалізується через ототожнення її з конкретними носіями. Дуже часто носій владних повноважень наділяється «надприродними» здібностями та можливостями. Персоналізація влади супроводжується її сакралізацією. Характерним для даного явища є пролонгація та домінування саме авторитарного стилю управління. Професійний політик в повному обсязі може розглядатися як політико-антропологічний феномен. В свою чергу професіоналізм у політиці є амбівалентним явищем. Особливо його набуття та реалізація.

Персоналізація соціальних, в тому числі, політичних інститутів - це передусім, їх дисфункція, не виконання ними своєї ролі. Можливо фіксувати явище персоналізації саме в контексті дисфункції держави як базового політичного інституту суспільства. Особистісний характер політичної влади реалізується через наділення лідера (як носія повноважень) харизмою, відтворенням тенденцій до героїзації такого лідера. Сучасне суспільство не позбавлене впливу базових архаїчних по своїй природі елементів. Сукупна їх дія прямо позначається на продукуванні відповідних політичних режимів. Одним з таких режимів є патримоніальний політичний режим. Патримоніалізм є неоднозначним феноменом у сучасному політичному дискурсі. **Патримоніалізм** є багаторівневим феноменом.

Традиційно розглядають лише декілька базових рівнів в ієрархії. Він розкривається через конкретний історико-культурний шлях суспільства, цивілізаційну приналежність, наявність значних ресурсних баз тощо. Патримоніалізм представлений, перш за все, як приватно привласнені

економічні можливості. Політичні та суто управлінські можливості також залишаються привілеєм вузького кола вибраних. Особливе значення має система преференцій. Вона має глибинний укорінений характер, тому що спрямована на регулювання цілої сукупності різноманітних відносин у суспільстві. Явище патримоніалізму та неопатримоніалізму реалізуються через антропологічний чинник у політичних процесах сучасності.

Антропологічний чинник реалізується через систему архаїчних елементів у сучасному політичному процесі. Питання патримоніальних тенденцій завжди залишається відкритим. Навіть розвинені демократичні політичні системи та режими відтворюють окремі архаїчні елементи з відповідною регулярністю. У патримоніальній системі, де процес прийняття рішень украй централізований, персоналізований і неформальний, найбільший політичний вплив мають ті, хто перебуває найближче до лідера. Лідер уособлює собою державу. У політичній грі переважають ті партії, організації, що підтримують уряд. Можна констатувати, що система вибудовує специфічну форму соціально-політичної інтеракції.

Неопатримоніальні тенденції створюють відкриту систему мобілізації населення у кризові періоди, але закритою залишається система рекрутування еліт. Конкуренція еліт послаблена централізованою владою. Досить складні відносини між центральною владою та місцевими елітами. Останні залишаються обмеженими у правах та можливостях через специфічну систему розподілу цінностей та ресурсів.

Розуміння феномену патримоніалізма (від лат. *patrimonium* «володіння», «спадкове майно», «родове майно») засновано на аналізі державної влади. Фактично це перетворена влада власника землі. Право володіння землею як би автоматично поширюється і на людей, багаторазово посилюючи позиції управлінського ядра. Власне сама

державність є продовженням конкретних домагань власника-правителя. Подібну позицію ми знаходимо в працях М. Вебера.

Рационалізація, демократизація та економізація відносин дають можливість протидіяти проявам ототожнення влади з конкретним її носієм.

Відповідь на **четверте питання** – це необхідність дати визначення та проаналізувати явища корупції, хабарництва та протекціонізма як механізмів сучасної політичної поведінки. **Корупція** (від лат. *corrumpere* – псувати) – це використання особою, наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигод та матеріальної винагороди. Визначення "corrumpere" в римському праві трактувалося самим загальним чином як пошкоджувати, ламати, руйнувати, підкуповувати та означало протиправні дії в судовій практиці. Згадка про це явище зустрічається в творах з мистецтва державного управління, релігійної та юридичної літературі Єгипту, Месопотамії, Юдеї, Індії та Китаю – у всіх центрах давньосхідних цивілізацій. Явище корупції виступає пролонгацією та викривленням давньої соціальної практики дарообміну.

Корупція – приховане зрощування представників управлінських та бізнес-структур. Власне на цій основі складається особливий політико-економічний режим. Корупція є інтернаціональною проблемою. Вона властива усім країнам незалежно від політичного устрою та рівня політичного розвитку і розрізняється лише масштабами.

Суб'єктами корупційних проявів виступають також посередники які уявляють собою важливу ланку подібної інтеракції. Корумпованість влади – це суттєвий системний недолік організації та її функціонального потенціалу. Корумпованість влади загалом можливо розглядати як інституційну дисфункцію, яку важливо вчасно виявити та знешкодити.

Дане явище в більшій мірі є соціокультурним. Воно має історичні витоки та коріння у різноманітних цивілізаційних середовищах. Відтворення корупційних схем та практик демонструє системні недоліки у соціально-політичному середовищі, нездатність окремих прошарків населення до легальних та відкритих методів ведення бізнесу. Корупція припускає істотну відмінність між оголошеними і реальними цінностями і формує у членів суспільства "подвійний стандарт" моралі і поведінки. Це призводить до того, що мірою всього в суспільстві стають гроші, значущість людини визначається розміром її особистого статку незалежно від способів його отримання, відбувається девальвація і злам цивілізованих соціальних регуляторів поведінки людей: норм моралі, права релігії, громадської думки та ін

Залежно від сфери діяльності слід розрізняти наступні види корупції: 1) корупція в сфері державного управління; 2) парламентська корупція; 3) корупція на підприємствах. Залежно від ієрархічного становища державних службовців корупція може підрозділятися на верхівкову і низову. Перший тип охоплює інтеракцію чиновників, політиків та представників бізнес структур. Фактично мова йде про корумпованість саме верхнього рівня соціальної структури. Низова корупція охоплює, перш за все, аспекти постійної взаємодії громадян та чиновників.

Слід враховувати, що корумпованість може бути в достатній мірі вигідною цілим соціальним прошаркам та розглядатися у масовій свідомості як загалом «нормальна» річ. Корупція дискредитує право як основний інструмент регулювання життя держави та суспільства. У суспільній свідомості формується уявлення про беззахисність громадян і перед обличчям влади і перед злочинністю.

Хабарництво – одержання службовою особою, а також давання їй хабара з метою одержання певних вигід протиправним

шляхом. Бюрократичні системи особливо податливі на хабарі. **Протекціонізм** (франц. *protectionnisme*, від латів.(латинський) *ptotectio* – захист, заступництво), політика держави, направлена на підтримку «своїх». Здійснюється за допомогою продукування різноманітних бар'єрів для чужерідних впливів на суспільство чи певну групу суспільства.

У п'ятому питанні слід привернути увагу до проблеми сучасних кланів та місництва на всіх основних рівнях суспільної організації. **Клан** (шотл. гел. *clann*) – кельтська назва роду. Кланові структури є фундаментом традиційного суспільства. Специфічним є дихотомія кланів на елітарні та неелітарні (тобто, демографічні). Кланова система виступає частиною неформальних відносин та підтримує ці відносини на постійній основі. Вона поширена в межах різних за походженням та еволюційним шляхом системах. Цивілізаційно Захід створює передумови для розвитку політичних кланів, де етнічні та релігійні аспекти взаємодії не відіграють суттєву роль, а мають лише опосередковане значення для суб'єктів інтеракції. Бізнес та його організація є стрижнем кланів у розвинених державах. Наприклад, формою фінансово-промислових груп (кланів), що поєднані єдиним контролем та керівництвом, є так званий чеболь.

Олігархія являє собою продовження, розвиток і перенесення на вищий рівень урядування кланової моделі суспільної ранньо-феодальної організації радянської доби, що базується на неформальних структурах влади – прихованих і потужних кланах. Олігархія (*грецьк. oligarchia* – влада небагатьох) – форма державного управління, при якій політичне і економічне панування здійснює невелика група аристократів. Уперше поняття олігархія зустрічається у філософа Арістотеля та історика Полібія при визначенні форми державного устрою, яка виникає внаслідок виродження аристократії. Переплетення банківського і промислового капіталів призводить до формування особистісних зв'язків між

власниками промислових монополій і засновниками банків. Одні особи панують над найбільшими монополістичними промисловими підприємствами, над банківськими установами, над іншими компаніями з галузей капіталістичного господарства. Явище отримало назву «фінансова олігархія». Це не одинична ситуація в якійсь країні. Масштаби переплетення матеріальних фондів мають міжнародний характер. Фінансова олігархія - це явище, яке яскраво проявляється у багатьох країнах світу.

Різновидами феномена олігархії є: по-перше, моноолігархія, тобто суспільний лад виникає в країнах, де вся суверенна влада зосереджена в руках монархічного правителя. При цьому неважлива його приналежність, теократична або світська. Але головна відмінність полягає в тому, що монарх створює ієрархічну структуру, чия діяльність спрямована в першу чергу на збагачення. У деяких випадках воля подібної громадської структури набагато сильніше і за рангом вище, ніж у монарха; по-друге, демолігархія, тобто змішання демократії та олігархії, яка проявляється в тому, що народ, який має суверенітетом, передає всю повноту влади невеликою олігархічній групі за допомогою виборів або референдуму; по-третє, так звана транзитна олігархія, тобто перехідний тип олігархії, який заснований на проміжному нестабільному положенні у період передачі влади від монарха до демократичної еліти, коли олігархи беруть владу у власні руки; по-четверте, оскаженіла олігархія, тобто багатії застосовують незаконні типи впливу на суспільство, в тому числі насильство та маніпуляції; по-п'яте, боярська олігархія, тобто при найменшому ослабленні влади в руках монархічного правителя, олігархічна група у вигляді найвпливовіших бояр намагалася перетягнути на себе суверенітет.

Для суспільств Сходу кланова система в більшій мірі виступає як платформа для реалізації інтересів етнічних спільнот. Зокрема, явище

трайбалізму знаходить вираз саме через лобізм кланових інтересів у суспільстві. Тобто, такі клани є «етнічними» за особливостями власної організації та сукупністю методів розподілу владного впливу (побудовою системи влади на всіх можливих рівнях). Подібна система кланового розподілу характерна для країн Середньої Азії. На пострадянських теренах існують так звані олігархічні клани, сутність яких полягає у розподілі та перерозподілі економічних ресурсів країн.

У шостому питанні увагу зосереджено навколо сучасних аспектів сакралізації влади. Необхідно визнати факт залежності влади та її проявів від її «надприроднього» наповнення. Державність в будь-якій країні світу виникала на основі влади королів чи царів, яка була, як правило, безмежною та мала релігійні витоки, тобто її основою виступала влада жерців. ***Сакралізація*** – це процес наділення царської влади (влади керівника, лідера) священними, божественними властивостями. Сакралізація влади не уходить остаточно у історію, а залишається важливим чинником підтримки вождів при тоталітарному режимі. Більшість представників політичної еліти слідує трендам у побудові власного іміджу та поведінки в прямій залежності від сприйняття населення.

У сучасному політичному процесі елементи сакралізації поєднуються з персоналізацією політичного (державного) діяча. Сакралізація виступає дієвим механізмом підкорення та управління цілими соціальними прошарками. Сакралізація зачіпає основні рівні соціальної свідомості. Відповідно вплив сакралізації на маси є абсолютним. Безумовно, він має як позитивні, так і негативні аспекти прояву. Позитивним проявом, є збереження єдності етносу завдяки сакралізації певної постаті, події тощо. Негативним проявом сакралізації як механізму, є отримання однією особою абсолютної влади поза суспільним та правовим контролем.

Атрибутика (від лат. *attributio* – наділяти, давати.) влади загалом є прийнятною складовою її сприйняття. Атрибутика характеризує зовнішні ознаки держави. Вона є свідченням та виразом легітимності влади. Власне рівень підтримки політичної влади виражається через наявність прийнятної атрибутики. Корона, скипетр, держава – ці регалії, знаки царської, королівської або імператорської влади, тобто засоби легітимації монархії як форми правління. Кожен режим, кожен носій влади наділений власною атрибутикою. Її виразність та специфіка визначають статус та роль носія владних атрибутів. Виокремлюється державна атрибутика, військова атрибутика, політична атрибутика та, навіть, ринкова атрибутика.

Питання для самоперевірки

- 1. Назвіть основні елементи та функції явища модернізації?*
- 2. Що поєднує тренди модернізації та традиціоналізму?*
- 3. У чому проявляється персоналізація політичних інститутів?*
- 4. Розкрийте сутність традиційного панування? Чому на сучасному етапі суспільної еволюції проявляються елементи традиційного панування та яка його інституційна та соціокультурна основа?*
- 5. Що уявляє собою патріархальна держава як інституційний вираз традиційного панування? Наведіть приклади патріархальних держав. Назвіть структурні компоненти в організації патріархальної держави.*
- 6. Охарактеризуйте сучасний політичний клан? Які різновиди політичних кланів можна виокремити в межах пострадянського простору?*
- 7. Які особливості має атрибутика сучасної держави?*

Література:

1. Абдулатипов Р. Г. Этнополитология. – СПб.: Питер, 2004. – 313 с.
2. Аренов М. М. Этносоциальная действительность Казахстана / М. М. Аренов // Социс. – 1998. – № 3. – С. 45-58.
3. Афанасьев М. Н. Генезис и социальная сущность бюрократии в СССР. Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – М., 1989.
- 4 Афанасьев М. Н. Государев двор или гражданская служба? (российское чиновничество на распутье) // Полис. – 1995. – № 6. – С. 67-95.
5. Афанасьев М. Н. Клиентарные отношения в динамике российской государственности: Автореф. дис. ... д-ра соц. наук. – М., 1997.
6. Афанасьев М. Н. Клиентела в России вчера и сегодня // Полис. – 1994. – № 1. – С. 121-126.
7. Афанасьев М. Н. Клиентелизм и российская государственность. – М.: Московский общественный научный фонд, 1997.
8. Афанасьев М. Н. Клиентизм: историко-социологический очерк // Полис – 1996. – №6. – С. 97-108; № 7. – С. 157-166.
9. Батенко Т. Королі СНД: Портрети дванадцяти президентів (тенденції та закономірності розвитку в пострадянському просторі) / Т. Батенко. - Львів: Кальварія, 2000. – 216 с.
10. Восленский М. С. Номенклатура / М. С. Восленский. – М., 1991.

ВКАЗІВКИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Міжпредметні зв'язки

Дисципліна «Політична антропологія» читається у 2 семестрі IV курсу відділення «політологія», отожд ґрунтується на отриманих знаннях з інших політологічних та філософських дисциплін. «Політична антропологія» пов'язана з такими предметами, які вивчають студенти відділення політології: *«Історія зарубіжних політичних вчень»*, *«Загальна теорія політики»*, *«Теорія політичної системи»*, *«Історія філософії»*, *«Філософія»*. *«Філософія політики»*, *«Політична соціологія»*, *«Етнографія»*, *«Етнополітологія»* та інші.

Тісними є міжпредметні зв'язки з курсом *«Соціальна антропологія»*, що надає концептуальні принципи та методологічні основи.

Критерії та шкала оцінювання знань і умінь студентів

Оцінка національна	Оцінка ECTS	Визначення ECTS	Кількість балів з дисципліни
Відмінно	A	Відмінно - відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок	90-100
Добре	B	Дуже добре - вище середнього рівня з кількома помилками	85-89
	C	Добре - в загальному правильна робота з певною кількістю помилок	75-84
Задовільно	D	Задовільно - непогано, але із значною кількістю недоліків	65-74
	E	Достатньо - виконання задовольняє мінімальні критерії	60-64
Незадовільно	FX	Незадовільно з можливістю повторно здавати	35-59
	F	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	1-34

Розподіл балів, присвоюваних студентам

Методи контролю

Контроль здійснюється за допомогою перевірки контрольних тестових завдань

Розподіл балів, які отримують студенти

Змістовний модуль 1			Змістовний модуль 2						
Тема 1	Тема 2	Тема 3	Тема 4	Тема 5	Тема 6	Тема 7	Тема 8	Тема 9	
5 балів	5 балів	5 балів	5 балів	5 балів	5 балів	5 балів	5 балів	5 балів	
Підсумкова модульна робота 30 балів									
Максимальна загальна кількість балів - 100									

Види контролю знань студентів з дисципліни

Поточний контроль – колоквіум.

Контрольні заходи модульного контролю з «Політична антропологія» проводяться під час семінарських занять в академічній групі відповідно до розкладу занять.

Контрольні заходи модульного контролю проводяться у комбінованій формі: у вигляді тестування та письмових контрольних робіт. В окремих випадках можна застосовувати й інші форми модульного контролю: письмові завдання, усні колоквіуми та ін. Вид контрольного заходу та методика урахування складових модульного контролю при визначенні оцінки за МК розробляється викладачам і затверджується кафедрою.

До контрольного заходу відповідного модульного контролю студент допускається незалежно від результатів поточного контролю. На консультаціях студент може відпрацювати пропущені семінарські заняття, захистити індивідуальні завдання, реферати, а також ліквідувати заборгованості з інших видів навчальної роботи.

У разі *відсутності* студента на контрольному заході модульного контролю або при одержаній *незадовільній* оцінці за результатами **модульного контролю** йому надається право на повторне складання в індивідуальному порядку. При цьому одержана позитивна оцінка модульного контролю виставляється в журнал обліку роботи академічної групи через дріб.

Підсумковий (семестровий) контроль – залік.

**Приблизна тематика рефератів та контрольних робіт за курсом
«Політична антропологія»**

1. Предмет вивчення політичної антропології
2. Антропологічні теорії влади
3. Теорії влади в сучасній науці з точки зору політичної антропології
4. Символіка влади
5. Феномен дарообміну (роботи М.Мосса)
6. Біологічні коріння нерівності й ієрархії
7. Нерівність між статями в людському суспільстві
8. Вікова нерівність
9. Нестатутні відносини в суспільстві
10. Ієрархія в злочинних відносинах
11. Культурні нерівності - основи та ієрархії
12. Лідерство у товариствах мисливців-збирачів
13. Лідерство і механізми боротьби за владу в раннеземельних товариствах
14. Феномен вождєства
15. Сутність держави

16. Дискусія щодо азійського способу виробництва. Основні етапи і підсумки
17. Поліс - додержавне товариство або держава?
18. Структура влади у феодальному суспільстві (роботи А.Я.Гуревича та медієвістів)
19. Структура влади в кочових імперіях
20. Вплив монголів на російську та українську політичну традицію
21. Східні та західні риси української політичної традиції
22. Схожість і відмінність у політичній системі дореволюційній Росії і СРСР
23. Соціалізм: варіант тоталітаризму або азійський спосіб виробництва?
24. Традиційні риси у сучасній українській політичній культурі
25. Архаїчні і традиційні елементи в політичній культурі держав СНД
26. Елементи традиційної влади у сучасній політичній культурі країн Азії та Африки

Питання до заліку з курсу «Політична антропологія»:

1. Виникнення політичної антропології
2. Методи і сучасні концептуальні підходи
3. Природні, культурні нерівності основи та влади
4. Спорідненість і влада
5. Соціальна стратифікація й влада
6. Релігія і влада
7. Економічні та психологічні фактори влади і традиції
8. Егалітарні і неегалітарні товариства
9. Товариства, що ранжуються
10. Вождество і його альтернативи
11. Поняття й гіпотези походження Держави
12. Традиційна політична культура східних товариств
13. Особливості ліберально-демократичної моделі влади на Заході
14. Українська та російська специфіка політичної культури
15. Динаміка традиціоналізму і сучасності
16. Агенти і аспекти політичної зміни
17. Сучасні атрибути влади і держави з точки зору політичної антропології
18. Перспективи політичної антропології
19. Предмет і методи, функції політичної антропології.
20. Розробка політичної антропології
21. Російська та українська політична антропологія
22. Особливості харизматичного лідерства в країнах чорної Африки.
23. Характерні риси сучасного лідерства в країнах Сходу та Заходу.
24. Історичні основи харизматичного лідерства в Україні та Росії.
25. Поняття «наси́льства» в рамках політичної антропології.

26. «Насильство» як легітимне/нелегітимне застосування сили в різних суспільствах.
27. Європейський варіант "насильства" як світовий еталон.
28. Поняття "нецентралізованих" політичних об'єднань, їх цілі і завдання.
29. Основні види і функції нецентралізованих політичних об'єднань
30. Російська специфіка "нецентралізованих" політичних об'єднань
31. Поняття універсальної ідеології традиційного товариства
32. Сакралізація історії, явищ, політичних подій, лідерів
33. Психологічні аспекти політичної влади в суспільстві
34. Поняття «матріархату» і «патріархату» в історії суспільства
35. Історичні передумови формування і розвитку "матріархату", "патріархату" в країнах Заходу, Сходу
36. Сучасні подання про "матріархат", "патріархат"
37. Політична символіка та ірраціональні форми мислення
38. Співвідношення знака і явища в архаїчному мисленні
39. Влада, мислення, політична символіка в Україні
40. Поняття субкультури, принципи формування, розвитку
41. Типи і види субкультур у країнах Заходу і Сходу
42. Особливості українських та російських субкультур

Рекомендована література курсу «Політична антропологія»

1. Баланд'є Ж. Політична антропологія / Ж. Баланд'є. – К.: Альтпрес, 2002. – 252 с.
2. Бочаров В.В. Этнография и изучение политических традиций общества. – Пространство и время в архаических культурах, М., 1995
3. Бочаров В. В. Власть и время в культуре общества. – Пространство и время в архаических культурах. – М., 1995
4. Бочаров В. В. Власть и символ. – Символы и атрибуты власти / В. В. Бочаров. СПб, 1996
5. Бочаров В. В. Истоки власти / В. В. Бочаров.- Потестарность, Спб, 1997
6. Бушанський В. В. Естетика політичної влади: монографія / В. В. Бушанський – К.: Вид-во ПАРАПАН, 2009. – 360 с.
7. Куббель Л.Е. Очерки потестарно-политической этнографии / Л. Е. Куббель. – М., 1988
8. Потестарность. Под ред., В. А. Попова, СПб, 1997
9. Ранние формы политической организации, под ред., Попова В. А. – М., 1974
10. Тишков В. А. Этнология и политика / В. А. Тишков. М., 2002
11. Этнические аспекты власти. Под ред. Бочарова В. В., СПб, 1995
12. Бондаренко Д. М. Человек. Общество. Власть. Бенин накануне первых контактов с европейцами / Д. М. Бондаренко. – М., 1995
13. Брайант А. Зулусский народ до прихода европейцев / А. Брайант. М., 1953
14. Васильев Л. С. Традиции и проблемы социального прогресса в истории Китая. – Роль традиций в истории и культуре Китая, М., 1972
15. Варій М. Й. Соціальна психіка нації: Монографія / М. Й. Варій. – Львів:

15. Валлон А. От действия к мысли, М., 1956
16. Выготский Л. С. Этюды по истории поведения, Госиз., 1930
17. Выготский Л. С. Проблемы развития психики. – Собр., соч., Т.3., М., 1983
18. Гиренко Н. М. Социология племени / Н. М. Гиренко. – Л., 1991
19. Ольдерогге Д. А. Иерархия родовых структур и типы большесемейных общин //Социальная организация народов Азии и Африки, М., 1975
20. Фрэзер Дж. Золотая ветвь / Дж. Фрэзер. М., 1980
21. Куббель Л. Е. Очерки потестарно-политической этнографии / Л. Е. Куббель. – М., 1988
22. Бочаров В. В. О культурно-психологических истоках русского тоталитаризма / В. В. Бочаров //Угол зрения. Отечественные востоковеды о своей стране, М., 1992
23. Бочаров В. В. Иррациональность и власть в России / В. В. Бочаров //Потестарность, СПб, 1997
24. Забылин М. Русский народ. Его обычаи, обряды, предания и поэзия / М. Забылин. – М., 1990
25. Брайант А. Зулусский народ до прихода европейцев / А. Брайант. – М., 1953
26. Ачебе Ч. Стрела бога / Ч. Ачебе. – М., 1979
27. Кобищанов Н. М. Священные цари. Традиционные и синкретические религии Африки / Н. М. Кобищанов. – М., 1986
28. Тейлор Э. Б. Первобытная культура / Э. Б. Тейлор. – М., 1989
29. Бондаренко Д. М. Бенин накануне первых контактов с европейцами / Д. М. Бондаренко. – М., 1995
30. Васильев Л. С. Проблемы генезиса китайского государства. – М., 1983
31. Гиренко Н. М. Социология племени / Н. М. Гиренко. – Л., 1991

32. Гузенкова Т. С. Антропология власти. Юлия Тимошенко / Т. С. Гузенкова. – М.: Издательство «ФИВ», 2010. – 384 с.
33. Куббель Л. Е. Очерки потестарно-политической этнографии / Л. Е. Куббель. – М., 1989
34. Томановская О. С. Изучение проблемы генезиса государства на африканском материале. – Основные проблемы африканистики. М., 1973
35. Грушин Б. А. Масса как субъект исторического и социального действия / Б. А. Грушин // Рабочий класс и современный мир. – 1984. – № 5.
36. Дегтярев А. А. Политическая власть как регулятивный механизм социального общения / А. А. Дегтярев // Полис, 1996. – № 3.
37. Драгунский Д. В., Цымбурский В. Л. Генотип Европейской цивилизации // Полис, 1991 № 1.
38. Замошкин Ю. А. Личность в современной Америке. М., 1980.
39. Кузнецов В. Религия в обществе и государстве // Азия и Африка сегодня 2001 №
40. Лихачев Д. С. Культура как целостная Среда / Д. С. Лихачев // Новый мир, 1994. – № 8.
41. Мейер Г. Политическая культура Восточной Европы: взгляд со стороны / Г. Мейер // Вестник Московского университета. Серия 12, 1994. – № 5.
42. Пивоваров Ю. С. «Social Science» как универсализация уникального исторического опыта Запада, и что в этой ситуации делать нам, русским. В кн. Политическая Россия: предмет и метод изучения. Материалы международной интернетконференции. М., 2001.
43. Салмин А. М. Религия, плюрализм и генезис политической культуры Запада / А. М. Салмин. – М., 1987.

44. Салмин А. М. Церковь, государство и политика в католическом мире. – М., 1983.
45. Тихонова Н. Е. Личность, общность, власть в российской социокультурной модели // ОНС. – 2001. – № 3.
46. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. М. 1987.;
47. Бурдьё П. Социология политики / П. Бурдьё. – М., 1997.
48. Эванс-Притчард Э. Э. Нуэры / Э. Э. Эванс-Притчард. – М., 1985
49. Эннкер Б. Советский культ вождей: между мифом, харизмой, общественным мнением / Б. Эннкер // Вестник Московского университета, Серия 12, 1994, № 5.
50. Винничук Л. Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима / Л. Винничук. - М., 1988.
51. Wright S. Anthropology of policy [Text]: critical perspectives on governanse and power / S. Wright. – London: Rutledge, 1997. – 305 p.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ МОДУЛЬНИХ РОБІТ

БІЛЕТ № 1

1. Вкажіть предмет філософської антропології.
2. Розкрийте зміст поняття «чіфдом».

БІЛЕТ № 2

1. Визначте предмет педагогічної антропології.
2. Розкрийте зміст теорії завоювання (Гумплович, Оппенгеймер).

БІЛЕТ № 3

1. Назвіть відмінності у предметі й методах дослідження політичної антропології та історії.
2. Розкрийте зміст теорії «міської революції» Г. Чайлда.

БІЛЕТ № 4

1. Розкрийте основні положення «гідротехнічної теорії» походження держави К. Віттфогеля.
2. Наведіть інтегративну та конфліктну версії політогенеза (Е. Сервіс, М.Фрід).

БІЛЕТ № 5

1. Розкрийте основні положення «енергетичної теорії влади» Р. Адамса
2. Назвіть емпіричні методи, які використовую політична антропологія.

БІЛЕТ № 6

1. Розкрийте зміст «проекту «ранньої держави» (Х. Классен).
2. Охарактеризуйте зміст функціоналізму як теоретичного підходу політичної антропології.

БІЛЕТ № 7

1. Розкрийте зміст структуралізму як теоретичного підходу політичної антропології.
2. Дайте характеристику британської школи політичної антропології.

БІЛЕТ № 8

1. Розкрийте зміст еволюціонізму як напрямку політичної антропології.
2. Назвіть представників французької школи політичної антропології.

БІЛЕТ № 9

1. Назвіть «інструменти» та механізми суспільної влади.
2. Назвіть представників американської школи політичної антропології.

БІЛЕТ № 10

1. Назвіть біологічні причини феномену соціальної нерівності.
2. Охарактеризуйте варіанти переходу до демократії постсоціалістичних країн.

БІЛЕТ № 11

1. Визначте функції влади у примітивному суспільстві.
2. Охарактеризуйте явище політичної модернізації.

БІЛЕТ № 12

1. Назвіть форми соціальної стратифікації.
2. Розкрийте зміст понять «посада» (титулярний пост), «ранг».

БІЛЕТ № 13

1. Розкрийте зміст поняття «сегментарне суспільство».
2. Назвіть причини сакральності влади та її міфологізації.

БІЛЕТ № 14

1. Дайте оцінку непотизму у сучасних суспільствах в позицій політичної антропології.
2. Охарактеризуйте явище традиціоналізму.

БІЛЕТ № 15

1. Розкрийте зміст поняття «акефальне суспільство».
2. Розкрийте зміст понять «ранг», «стан», «каста».

БІЛЕТ № 16

1. Назвіть типи сегментарних суспільств.
2. Дайте характеристику корупції й хабарництва сучасних суспільств з позицій політичної антропології.

БІЛЕТ № 17

1. Розкрийте характер зв'язку між спорідненістю і владою сегментарних суспільствах.
2. Дайте характеристику культа лідера з позицій політичної антропології.

БІЛЕТ № 18

1. Назведіть типологію примітивних політичних систем Ш. Ейзенштадта.
2. Дайте оцінку проявів клановості у структурі сучасних суспільств з позицій політичної антропології.

БІЛЕТ № 19

1. Розкрийте зміст поняття «соціальний статус».
2. Розкрийте зміст політичного ритуалу з позицій політичної антропології.

БІЛЕТ № 20

1. Розкрийте зміст поняття «соціальна роль».
2. Дайте оцінку колоніальному правлінню та залежності як чинникам трансформації традиційних систем.

БІЛЕТ № 21

1. Розкрийте зміст поняття «територальна поведінка».
2. Дайте оцінку потестарним витокам у сучасній політичній дійсності.

БІЛЕТ № 22

1. Розкрийте зміст поняття «потестарність».
2. Дайте характеристику німецької школи політичної антропології.

БІЛЕТ № 22

1. Розкрийте зміст поняття «патріархат».
2. Дайте характеристику явищу клановості у сучасному українському суспільстві.

БІЛЕТ № 23

1. Розкрийте зміст поняття «патерналізм»
2. Дайте характеристику явищу тотемізма.

1. Розкрийте зміст поняття олігархія.
2. Дайте характеристику явищу патронажно - клієнтурної взаємодії.

Еталонна відповідь

Напрямок підготовки
Навчальна дисципліна

*0403 Політологія
Політична антропологія*

1. Розкрийте зміст функціоналізму як теоретичного підходу політичної антропології.

Особливістю функціонального підходу є розгляд культури як цілісного утворення, що складається з елементів, частин. Найважливіше завдання - розкладання цілого (культури) на складові частини й виявлення залежностей між ними. Даний напрямок у вивченні культур у великому

ступені орієнтовано на розкриття механізмів дії й відтворення соціальних структур.

Суть функціоналістської теорії зводиться до того, що суспільні явища розглядаються виходячи з тієї ролі (функцій), яку вони відіграють у підтримуванні цілісності суспільства як соціальної системи. Так, Е. Дюркгейм досліджував роль поділу праці в житті суспільства, у збереженні його цілісності.

Структурний функціоналізм - методологічний підхід в соціології та соціокультурної антропології, що складається в трактуванні суспільства як соціальної системи, що має свою структуру та механізми взаємодії структурних елементів, кожен з яких виконує власну функцію.

Основоположниками структурного функціоналізму вважаються відомий американський соціолог Толкотт Парсонс, який у своїх дослідженнях спирався на класичні концепції Герберта Спенсера і Еміля Дюркгейма, а також британський соціальний антрополог польського походження Броніслав Маліновський.

2. Розкрийте основні ідеї роботи Ф. Енгельса «Походження родини, приватної власності й держави».

Робота Ф. Енгельса «Походження родини, приватної власності й держави» є класичною науковою працею, метою якої є осмислення прихованих причин соціально-політичної еволюції суспільства. Енгельс розкрив закони та основні етапи розвитку первіснообщинного ладу та причини його неминучої загибелі. Він показав виникнення і розвиток сім'ї, приватної власності, класів і держави, тобто тих сил, які підірвали це первісне суспільство зсередини і привели до утворення класового

суспільства. Енгельс, услід за Марксом, високо оцінював відкриття Морганом родової організації первісного суспільства і широко використовував результати його досліджень, особливо зібраний їм величезний фактичний матеріал, для обґрунтування і подальшого розвитку матеріалістичної концепції історії і економічної теорії Маркса.

Енгельс залучив ряд інших джерел, значно розширивши круг питань, розглянутих Морганом, а також використовував результати власних досліджень по історії Греції, Риму, Древньої Ірландії і древніх германців. Погляд Фрідріха Енгельса вибудовує погляд на давні спільноти у контексті, з одного боку, класичної матеріалістичної (класової) теорії, а з іншого демонструє автентичні шляхи вдосконалення систем управління у досить різних за цивілізаційними особливостями народів. Енгельс наголошує, що саме узурпація влади верхівкою племені створювала умови для подальшого еволюційного розвитку державності.

У науці довгий час, аж до 60-х років минулого століття, сім'ю вважали за первісну, найдавнішу форму стародавнього суспільства, що з неї згодом виникли рід, плем'я, держава: сім'я, рід, плем'я, держава. Ф. Енгельс достовірно довів історично перехідний характер різних форм шлюбу і сім'ї, показав, що зміни сім'ї та шлюбу завжди викликалися змінами в матеріальному житті суспільства, а становище чоловіка і жінки в суспільстві визначалося положенням їх в сім'ї.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

1. **Авторитет** – здатність надавати неформальне вплив на основі досвіду, знань і т.д; одна з форм здійснення влади.
2. **Акефальная організація** – (англ. *acerphale organization*, від грец. *akephalos* – безголовий) – соціальна організація не має централізованого керівництва.
3. **Антропологізм** – філософська концепція, згідно з якою поняття людини є основною світоглядною категорією та завдяки якій розробляється система уявлень про буття, природу, суспільство, культуру, істину, добро, добродійність, обов'язок і свободу.
4. **Антропологія політична** – це антропологічна дисципліна, що вивчає політичну поведінку, політичні та владні інститути народів світу в історичній динаміці етнографічними методами.
5. **Антропологія, соціальна** (культурна, соціокультурна) – наука про подібності та відмінності між культурами (Д. О. Клакхон).
6. **Апополітичні суспільства** – первісні суспільства, що існували до виникнення перших держав.
7. **Бігмен** – тип неспадкового лідера, чий авторитет заснований на роздачі багатств і придбанні престижу.
8. **Біхевіоризм** (англ. *behavior* – поведінка) – метод політичної психології, спрямований на дослідження різноманітних аспектів індивідуальної поведінки учасників політичних процесів, безвідносно від мікро- і макросоціальних факторів.
9. **Бюрократія** – організація, діяльність якої передбачає поділ ієрархічно впорядкованих ролей на основі чітких процедур і правил.
10. **Влада** – здатність нав'язувати свою волю іншим, навіть всупереч опору.

11. **Влада – власність** – можливість перерозподілу і використання людиною власності (колективної, державної, загальнонародної і т.д.) в залежності від його посадової влади і соціального статусу.
12. **Влада сакральна** – священне походження впливу на суспільство, поєднання соціально-політичних та релігійних елементів.
13. **Військова демократія** – соціальна організація первісного суспільства на його заключній стадії (згідно Л. Моргану). Характеризується боротьбою трьох сил - народного зібрання, ради старійшин і військових вождів. На сучасному етапі з'ясовано, що в.д. не змінювалася державою, а змінювалася іншими додержавними формами - вождеством або військово-ієрархічної організацією.
14. **Вождество** – перша форма ієрархічної організації суспільства, просте ст. автономна політична одиниця, що складається з громад ієрархічно підлеглих загальному вождю; складне. – дворівнева група простих.
15. **Панування** – влада, яка прийняла інституційну легітимну форму.
16. **Панування традиційне** – влада, що характеризується інституцією опорою на традиційні основи та визнання легітимного насилля по відношенню до підданих.
17. **Держава** – спеціалізований інститут, який здійснює управління складним суспільством і володіє монополією на узаконене застосування сили.
18. **Держава теократична** – форма держави, де політична влада належить духовенству або главі церкви.
19. **Держава традиційна** – держава, яка виникла стихійно, на основі звичаїв і норм, що сягають у давнину.
20. **Доместикація** – одомашнення тварин, процес зміни популяції тварин або рослин за допомогою селекції, в результаті якого вони стають пристосованими до утримання в неволі та використання людиною.

21. **Інволюція** – антипод еволюції, якісні зміни системи, що характеризують зворотний рух.
22. **Індустріалізація** (від лат. *industria* – *старанність, діяльність*) – процес безперервного економічного зросту, нарощення господарського потенціалу.
23. **Ініціація** (від лат. *initiatio* *посвячення*) – обряд посвячення, знаменує перехід людини на більш високий рівень розвитку в межах певної соціальної групи чи спільноти.
24. **Каста** – замкнута спільність, спочатку на основі професійної спеціалізації або етнічної приналежності.
25. **Клан** – 1) синонім терміну рід; 2) споріднена група, провідних походження від загального предка.
26. **Клан конічний** – споріднена група, в якій статус індивіда визначається ступенем його генеалогічної близькості до родоначальнику або правителя.
27. **Клієнт** (від лат. *cliens* *слуга*) – залежна від впливової особи (патрона) людина.
28. **Клієнтела** - об'єднання прибічників навколо лідера.
29. **Культура** – сукупність внебіологічних способів адаптації до зовнішнього середовища (Л. Уайт).
30. **Легітимність** – визнання існуючого порядку, узаконених норм.
31. **Легітимність політична** – здатність влади підтримувати віру населення в те, що її політичні інститути відповідають інтересам суспільства.
32. **Лінідж** – група однолінійних родичів, здатних простежити спорідненість
33. **Матріархат** – панування жінки в суспільстві.
34. **Матрилінійність** – визначення спорідненості по материнській лінії.

35. **Мобільність вертикальна** – зміна статусу індивіда
36. **Мобільність горизонтальна** – зміна положення, що не призводить до зміни статусу та доходу індивіда або групи.
37. **Моногамія** – одношлюбність.
38. **Модернізація** – сукупність економічних, соціальних, політичних і культурних змін, що відбуваються в процесі перетворення традиційного суспільства в індустріальне і постіндустріальне.
39. **Модернізація політична** – набуття політичною системою нової якості, заміна традиційних інститутів раціональними структурами, освоєння ними нових видів діяльності, адаптування до нових зразків соціального призначення.
40. **Міф соціальний** - твердження чи ідеї, які сприймаються переважно на віру, без критичного осмислення.
41. **Міф політичний** – форма позараціонального відображення й інтерпретації політичного життя.
42. **Нотабль** – відома у суспільстві особа, що має авторитет у політичній сфері.
43. **Чоловічий союз** – соціальний інститут, який об'єднував дорослих членів різних громад чоловічої статі. Відрізнялися корпоративністю, ритуальним єдністю. Членство в ч.с. додатково підвищувало статус. Захищали інтереси членів союзу. Згодом трансформувалися в таємні суспільства.
44. **Мультиполітія** – високоінтегрована соціальна система, що складається з політично субординованих політій різної складності.
45. **Нерівність** – стан при якому люди мають неоднаковий доступ до різномісних ресурсів та цінностей.

- 46. Неформальна політика** – відносини у сфері політики між окремими особами і групами, відрізняється від формальної політики – відносин у сфері політики між інститутами.
- 47. Патріархат** – панування чоловіків в суспільстві.
- 48. Патрилійність** – визначення спорідненості по батьківській лінії.
- 49. Патронімія** – група, назва якої походить від одного предка.
- 50. Парадигма** – сукупність поглядів і методів наукового дослідження.
- 51. Паттерн** – типовий зразок соціальної поведінки.
- 52. Піддансько-партисипаторний** тип політичної культури поєднання високих вимог до політичної особистості за суттєвого обмеження можливостей щодо їх реалізації.
- 53. Плем'я** – 1) етнічна спільність епохи первісності; 2) вторинна форма соціальної організації, яка представляє об'єднання племінників на основі слабкої влади вождя.
- 54. Політія** – незалежна політична одиниця.
- 55. Потестарна організація** (від грец. *potestas* - влада) – термін, прийнятий в радянській етнографії для позначення організації влади в первісному суспільстві.
- 56. Політична культура** – сукупність існують у суспільстві уявлень про владу, способи її затвердження, функціонування та заміни.
- 57. Політогенез** – 1) становлення держави (раніше вживання терміну); 2) становлення й еволюція складної (надлокальної) політичної організації; 3) у самому широкому сенсі – становлення й еволюція політичної організації в людському суспільстві взагалі.
- 58. Потлач** – термін, що означає індіанський звичай роздачі накопичених багатств на спеціальному святі.
- 59. Ранг** (нім. ряд) – це місце індивіда серед представників одного статусу

- 60. Раціоналізація** – термін М. Вебера, що означає перехід від традиційних способів поведінки раціонально встановленими правилами.
- 61. Редистрибуція** – перерозподіл цінностей та ресурсів по вертикалі.
Реципрокація – перерозподіл цінностей та ресурсів по горизонталі.
- 62. Ритуал** – форма регулярно повторюваної символічної поведінки призначеної для підтримки або відновлення магічної гармонії.
- 63. Рід** – родинне об'єднання, веде своє походження від єдиного предка.
- 64. Світ-системний підхід** – розроблений Е. Валлерстайном та іншими дослідниками. В його основі лежить теза, що світ являє собою глобальну економічну систему, яка поділяється на центр, полупериферію і периферію, між якими існують складні форми взаємовідносин.
- 65. Сегментарна організація** – система поділу первісного соціуму на більш дрібні підрозділи, які діляться на дрібні частини і т.д.
- 66. Синполітичні суспільства** – первісні суспільства, що еволюціонують під впливом вже сформованих цивілізацій.
- 67. Статус** – соціальне становище індивіда.
- 68. Страта** – сукупність індивідів, що мають однакові або близькі за значенням координати у соціальному просторі.
- 69. Стратифікація** – поділ сукупності людей на страти на основі нерівності.
- 70. Субурбанізація** – характерний для постіндустріальних суспільств процес збільшення чисельності населення приміських зон.
- 71. Таємні товариства** – інститут, що виник на основі чоловічих спілок. Вступ вимагав організації престижних бенкетів. Діяльність здійснювалася закрито. Вважається, що таким чином виконували каральні функції, захищали інтереси членів т.т., заповнюючи тим самим слабкість існуючих публічних органів управління.

- 72. Трайбалізм, трибалізм** – прояв у сучасному суспільстві солідарності між одноплемінниками, так званої племінної ворожнечі.
- 73. Формація** (лат. *утворення, формування*) – це історичний тип суспільства заснований на певному способі виробництва.
- 74. Фратрія** (грец. φ(ρ)ατρία – *братство*) – об'єднання декількох родів всередині племені (Л. Морган).
- 75. Харизма** – здатність викликати у послідовників віру в надприродні здібності.
- 76. Евфункція** – якість соціальної діяльності або інститута, що створює передумови для здійснення іншої соціальної діяльності.
- 77. Егалітарне суспільство** – первісне суспільство, в якому відсутня нерівність.
- 78. Екзогамія** (від екзо... і грец.(грецький) γâmos – *брак*) – заборона вступати в шлюб всередині своєї етнічної групи.
- 79. Ендогамія** – укладення шлюбу тільки всередині своєї спільноти.
- 80. Етнографія** – 1) те ж, що антропологія культурна; 2) розділ антропології, що займається вивченням етносів (народів) і етнічного розмаїття світу.
- 81. Екзогенні фактори еволюції** – фактори, що пояснюють перебіг еволюційних процесів виключно необхідністю рішення проблем зовнішнього характеру.
- 82. Ендогенні фактори еволюції** – фактори, що пояснюють перебіг еволюційних процесів виключно необхідністю рішення проблем внутрішнього характеру.
- 83. Етологія** (грец. ἦθος (ethos) - *звичай, характер*) – наука про поведінку тварин.
- 84. Етологія людини** – наука, що вивчає природні основи соціальної поведінки людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бартлетт Р. Становление Европы. Экспансия, колонизация, изменения в сфере культуры / Р. Бартлетт. – М.: РОССПЭН, 2007. – 432 с. Боас Ф. История антропологии / Ф.Боас // Этнографическое обозрение. – 2002. – С. 86 – 108.
2. Ботяков Ю. М. К вопросу о традиционной политической культуре туркмен (XIX-XX) / Ю. М. Ботяков. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2006. – С. 135 – 154.
3. Біляєва А. Ю. Влада в антропологічному дискурсі / А. Ю. Біляєва // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – Д., 2008. – Вип. 18. – С. 229 –235.
4. Блондель Ж. Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу / Ж. Блондель – [пер. с англ.]. – М., 1992. – 135 с.
5. Бочаров В. В. Политическая антропология / В. В. Бочаров. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2006. – С.14 – 48.
5. Бочаров В.В. Истоки власти / В.В. Бочаров. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2006. – С. 172 – 255.
7. Бочаров В. В. Власть и возраст / В. В. Бочаров.– СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2006. – С. 351 – 360.
8. Бочаров В. В. Власть и время в культуре общества / В. В. Бочаров. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2006. – С. 225 – 239
9. Бочаров В. В. Символы власти или власть символов? / В. В. Бочаров. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2006. – С. 274 – 306.
10. Бочаров. В. В. Политическая антропология и общественная практика / В. В. Бочаров. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2006. – С. 118 – 130
11. Бочаров В. В. Колониализм: общественный и культурный процессы / В. В. Бочаров. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2006. – С. 67 – 86

12. Бочаров В. В. Индивид и власть в тропической Африке / В. В. Бочаров. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2006. – С.107 – 122.
13. Бочаров В. В. Российская власть в ракурсе празднично-питетной культуры / В. В. Бочаров. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2006. – С. 293 – 298.
14. Бочаров В. В. Политическая антропология: курс лекций / Бочаров В. В. – СПб., 2006. – [Электронный ресурс]: // Режим доступа: <http://www.soc.spb.ru/inf/courses/350100/polant.html>.
15. Бондаренко Д. М., Коротаев А. В., Крадин Н. Н. Социальная эволюция, альтернативы и нoмадизм / Д. М. Бондаренко, А. В. Коротаев, Н. Н. Крадин. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2006. – С. 383 – 393.
16. Бутовская М. Л. Универсальные механизмы контроля социальной напряженности и их эффективность в современном обществе / М. Л. Бутовская. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2006. – С. 431 – 448.
17. Варзар І. М. Політична етнологія: підручник / І. М. Варзар. – К.: Персонал, 2010. – 365 с.
18. Васильев Д. В. Управление коренным населением туркестанского края в Российской империи / Д. В. Васильев. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2006. – С. 99 – 105.
19. Вебер М. Избранные произведения / пер. с нем. и общ. ред. Ю. Н. Давыдова / М. Вебер. – 1990. – М.: Прогресс. – 880 с.
20. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології / Х. Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с.
21. Восленский М. С. Номенклатура / М. С. Восленский. – М., 1991.
22. Гиренко Н. М. Диалектика пола в структуре первичного социума / Н. М. Гиренко. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2006. – С. 377 – 391.
23. Гиренко Н. М. Вождь – охотник и земледелец / Н. М. Гиренко. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2006. – С. 33 – 45.

24. Гиренко Н. М. Псевдонаука как социальная практика / Н. М. Гиренко. – СПб.: Издательство СПб ун-та, 2006. – С. 130 – 148.
25. Глебова И. Н. Как Россия справилась с демократией: заметки о русской политической культуре, власти, обществе / И. Н. Глебова. – М.: РОССПЭН, 2006. – 144 с.
26. Годелье М. Воображаемое, символическое и реальное / М. Годелье. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2006. – С. 306 – 312.
27. Громыко Ю. В. Антропология политической идентичности / Ю. В. Громыко. – М., 2006. – [Электронный ресурс]: // <http://obraz.mmk-mission.ru/20060509-grantr.html>.
28. Громыко Ю. В. Политическая антропология Победы / Ю. В. Громыко // Восток. – № 4 – 2005. – [Электронный ресурс]: // http://www.situation.ru/app/j_art_871.htm.
29. Демчук П. Обережно, політичні міфи: філософсько-політологічний трактат / П. Демчук. – К.: Молодь, 2006. – 204 с.
30. Кравець А. Ю. Політична антропологія / Монографія. – Дніпропетровськ.: , 2012. – 178 с.
31. Тишков В. А. Политическая антропология : курс лекций / А. В. Тишков – СПб., 2006.
- Тишков В. А. Реквием по этносу: исследования по социально-культурной антропологии / Тишков В. А. – М.: Наука, 2003. – 544 с.
- Тишков В. А. Политическая антропология / Тишков В. А. – New York: The Edwin Mellen Press Lewiston-Queenston-Lampeter, 2000. – 338 с.
32. Энкер Б. Советский культ вождей: между мифом, харизмой, общественным мнением // Вестник Московского университета
33. Юрій М. Ф. Політична антропологія: навч. пос. / М. Ф. Юрій. – К.: КНТ, 2008. – 406 с.

34. Яковлев Д. В. Політична раціоналізація в умовах переходу до демократії / Д. В. Яковлев // Перспективи. – 2011. – 2(48). – С. 187-192
35. Яцино М. Культура индивидуализма / М. Яцино. – Х.: Гуманитарный центр, 2012. – 280 с.
36. Chebanov S.V. Umwelt as life world of living being / S.V. Chebanov // Semiotica. Vol. 134 – 1/4, 2001. – P. 169-184.
37. Masters R. D. The nature of politics / R. D. Masters. – New Haven, L.: Yale University Press. – 1989.
38. Masters R.D. Political science / R. D. Masters // The Sociobiological Imagination / Ed. M. Maxwell Albany (N.Y.): SUNY Press. – 1991. – P. 141-156.

Навчальне видання

Шабанов Михайло Олександрович

ПОЛІТИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

В авторській редакції

Підп. до друку 30.01.2018. Формат 60х84/16.
Ум.-друк. арк. 7,56. Тираж 40. Зам. № 1712.

Видавець і виготовлювач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова Свідоцтво суб'єкта видавничої
справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р. Україна, 65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12
Тел. (048) 723-28-39. E-mail: druk@onu.edu.ua